

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA KŘEŠŤANSKÉ SOCIÁLNÍ PRÁCE

Charitativní a sociální práce

Bc. Iveta Macková

Sdílený squat jako útočiště člověka bez domova

Diplomová práce

vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, PhD.

2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny a literaturu jsem uvedla v závěrečném seznamu.

V Olomouci dne 20. 4. 2012

.....
Iveta Macková

Děkuji paní Mgr. Haně Šlechtové, PhD. za vstřícné vedení a inspiraci při tvorbě práce.

OBSAH

Úvod.....	6
1 Život člověka v situaci zjevného bezdomovství	8
1.1 Vymezení pojmů	8
1.2 Člověk bez domova	9
1.2.1 Člověk bez domova podle typologie ETHOS	10
1.2.2 Člověk zjevného bezdomovství v kontextu domén vyloučení z bydlení	12
1.2.3 Ženy a muži jako lidé bez domova	15
1.3 Život na ulici	16
1.3.1 Zajištění potřeb člověka na ulici	17
1.3.2 Zjevní lidé bez domova podle typu integrace do bezdomovecké subkultury	18
1.3.3 Člověk bez domova jako nositel stigmatu	19
1.4 Bezdomovství jako způsob života	21
2 Squat jako forma útočiště	23
2.1 Vymezení pojmu squat	24
2.2 Squat jako fyzický prostor pro bydlení	25
2.3 Squat jako vztahový prostor	27
2.4 Squat jako prostor pro uspokojování potřeb	29
3 Člověk žijící ve squatu jakožto člověk budující si identitu	33
3.1 Budování identity skrz sociální vztahy	34
3.2 Budování identity skrz fyzický prostor	36
4 Metodologie výzkumu sdíleného squatu jako útočiště člověka bez domova	38
4.1 Cíl výzkumu	38
4.2 Případová studie	38
4.3 Průběh výzkumu	39
4.4 Metodologický rámec výzkumu	41
4.5 Metody zpracování dat	43
5 Představení obyvatel a prostředí squatu	46
5.1 Obyvatelé a sympatizant squatu	46
5.2 Technické zázemí a vybavení squatu	48
6 Činnosti s ohledem na zajištění života a živobytí	50
6.1 Zajištění potravin a jejich uskladnění	50
6.2 Harmonogram dne v kontextu zajištění potřeb na squatu	53
6.3 Čistota a osobní hygiena na squatu	54

6.4	Kulturní život obyvatel squatu	56
7	Squat jako prostor i mez budování já ve vztazích s blízkými.....	58
7.1	Vnímání prostoru a budování identity v něm	58
7.2	Bezpečí v kontextu pravidel a vztahů na squatu	61
7.3	Otázka budoucnosti	63
8	Syntéza poznatků	65
Závěr	69
Literatura	71
Seznam obrázků	73
Seznam příloh.....	74

ÚVOD

Lidé bez domova volí jako formu bydlení různé druhy útočišť. Jednou z těchto forem je soužití skupiny lidí na squatu. Tato společenství jsou tvořena muži, ženami, páry, sourozenci, jedinci různých věkových skupin, rozličného začlenění a míry identity s bezdomovskou subkulturou.

Squaty se tak stávají prostorem k uspokojování potřeb těchto lidí, prostorem k budování a utváření vztahů, místem, kde se odehrávají aktivity každodenního života. I v tomto nevyhovujícím bydlení, které si většina z nás nedokáže představit, se odehrávají a naplňují životní příběhy lidí.

Podmínky na squatu nemají lehký charakter a zapojení se do každodenních činností často znamená balancování na hranicích zákona, souvisí s mezemi sebeúcty jeho obyvatel, s vymezením se vůči společenstvím „příznivců alkoholu“, i jiným situacím, s nimiž je tento způsob bydlení úzce spjat. Toto základní povědomí o problematice soužití na squatu jsem získala prostřednictvím terénní sociální práce s lidmi bez domova. V literatuře jsem se s problematikou squatů setkala pouze jako s liberální formou bydlení především skupin mladých lidí, kteří vyznávají alternativní způsob života. Squaty v souvislosti s bezdomovstvím v našich podmínkách se mi jeví jako neprobádaná oblast.

S lidmi bez domova se většina z nás setkává na ulicích, vidáme je na nádražích větších měst nebo na prostranstvích větších hypermarketů. Již několik let je bezdomovství realitou naší společnosti a přesto, pokud se člověk nevypraví do jejich prostředí sdíleného squatu, spoustu věcí a činností, se kterými se potýkají, si může jen domýšlet a představovat. Jak asi probíhá den člověka bez domova na squatu, jakým způsobem spolu jedinci na sdíleném squatu fungují a spolupracují, jakou podobu toto bydlení má, jaký podíl zde každý jedinec odvádí nebo zastává?

S lidmi bez domova se setkávám v rámci svého zaměstnání již několikátým rokem a tyto a podobné otázky mě vedly ke zpracování mé diplomové práce, ve které zjišťuji, jaké útočiště poskytuje člověku bez domova sdílený squat. Práce je založena na

kvalitativním sociologickém výzkumu. Svou práci jsem koncipovala jako případovou studii skupiny lidí obývajících squat, vycházející z rozhovorů a pozorování.

Práce se v úvodních kapitolách věnuje teoretickým východiskům pro studium života člověka v situaci zjevného bezdomovství, vymezení pojmů, popisem života člověka na ulici a jeho potřeb, integraci do bezdomovecké subkultury, bezdomovstvím jako způsobem života. Druhá kapitola se zabývá pojmem squat, vymezením tohoto pojmu, představením squatu jako prostoru, který tvoří fyzický a vztahový rozměr a je místem uspokojování potřeb. Třetí kapitola otevírá oblast budování identity, ať už skrz sociální vztahy nebo fyzický prostor squatu.

Následující kapitoly jsou založeny na kvalitativním výzkumu. Literatura, ze které jsem ve své práci čerpala, je orientována na oblasti sociologie, psychologie a sociální práce a samozřejmě na téma bezdomovství. Hlavním pramenem jsou vlastní rozhovory s obyvateli squatu.

1 ŽIVOT ČLOVĚKA V SITUACI ZJEVNÉHO BEZDOMOVSTVÍ

Pochodují sem a tam. Někde se na chvíli zastaví, obvykle z důvodu odpočinku nebo tepla, pak pokračují ve své cestě mezi ulicí, nádražím, squatem, ubytovnou. Svě nejcennější věci si většinou nosí stále při sobě. V batohu, igelitce, na vozíku. V těchto několika zavazadlech mají často sbalený celý svůj život.

Zpravidla se uchylují do míst, kde je teplo, většinu dne tráví sháněním jídla. Jak to vlastně všechno pořád zvládají? Jsou jako tkalcovský čluněk posílaný z jednoho koutu nádraží do jiného, z jednoho veřejného prostranství do druhého, nechtění, vyhazovaní, kteří ovšem nic jiného, než veřejný prostor nemají, a toto je jejich prostor k žití. Veřejný prostor se tak stává místem jejich žití.

Řeč je o lidech bez domova **zjevného typu**, osobách, které žijí na ulicích, na nádražích, v různých přístřešcích, squatech, patří sem také ti, kteří vyhledávají ubytování v noclehárnách, azylových domech nebo kteří navštěvují denní centra. (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 36)

1.1 VYMEZENÍ POJMŮ

V textu užívám označení *člověk bez domova*. Jelikož se na vzniku a procesu bezdomovství podílí mnoho faktorů, uvědomuji si, že tímto názvoslovím nemohu postihnout všechny jeho dimenze, proto v textu používám také jiná pojmenování, která jsou přílehavější k popisu různých typů bezdomovství nebo mě na tato pojmenování přivádějí autoři, od kterých do své práce čerpám.

Legislativa České republiky nemá jednotnou terminologii, český právní řád užívá několik pojmenování pro *člověka bez domova*. Označení *bezdomovec*, které je u nás běžně užívané širokou veřejností, ale nekoresponduje s právním řádem (podle právního řádu jde o osobu bez státního občanství), lze vnímat jako stigmatizující, neboť si ho většina lidí spojuje s osobami, které nevyhledávají kontakt se sociálními službami. I když s sebou toto označení může nést negativní a vylučující rysy, což je u veřejnosti nutno rehabilitovat, jeho nespornou *výhodou* je, že jde o zavedený jednoslovný pojem

a má vazbu na označení společenského jevu označovaného jako bezdomovství nebo bezdomovectví. (Hradecký, 2007, s. 28)

V zákonu č. 108/2006, Sb. O sociálních službách, se setkáváme s označením *osoba v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení* nebo *osoba bez přístřeší*, jak také uvádí zákon č. 111/2006, Sb. O pomoci v hmotné nouzi. Oba výrazy jsou umělým konstruktem, odtrženým od běžného vyjadřování. Mají jedinou výhodu, právě jen to, že jsou v zákoně o sociálních službách, jinak není nikde definováno, co se přístřeším rozumí, resp. jaký je stav bez přístřeší, tento pojem výrazněji evokuje postavení lidí podle generické definice (viz příloha 1) Pro svou délku žádný z těchto pojmů nemá naději, aby byl přijat širokou veřejností. (Hradecký, 2007, s. 29)

Označení *člověk bez domova*, se kterým se setkáváme, není obsaženo v žádné právní normě a vzhledem k víceslovnému vyjádření má malou naději, aby bylo přijato širokou veřejností. Je však méně stigmatizující než *bezdomovec* a věcně přesnější než *osoba bez přístřeší*.

1.2 ČLOVĚK BEZ DOMOVA

Bezdomovství se netýká pouze některých generací, a i když se mezi lidmi bez domova objevují z větší části lidé s nižším vzděláním, můžeme říct, že bezdomovectví jde také napříč vzděláním a sociálními vrstvami. Lidé na ulici jsou lidé mladí, dospívající, ale také senioři, samotné ženy nebo matky s dětmi, dokonce celé rodiny, lidé psychicky nemocní, handicapovaní a další. Někdy mezi lidmi bez domova objevíme dobrodruhy, tuláky, lidi nedospělé, nezralé, jindy ztroskotance, vydědence, sirotky. Mnozí jsou lidé jako kdokoli, lidé, kteří nezvládli nějakou životní situaci a vzdali se pod tíhou okolností. (Hradecký, 2005, s. 13) Měli bychom vědět, že lidé bez domova jsou velmi často lidé opuštění, bez ukotvujících vztahů, bez zázemí, bez sebevědomí a důstojnosti. Jsou jimi také lidé bez naděje, bez smyslu života, lidé zahořklí, zranění. (Hradecký, 2005, s. 13)

Rozčlenění lidí bez domova v následujících kategoriích napomáhá odvodit **příčiny a následky bezdomovství** a ozřejmit jejich způsob života a příčiny jejich „selhání“ a „neschopnosti“ přizpůsobit se normám společnosti. Rozlišit tak můžeme:

- osoby žijící na ulici, neschopné vytvořit osobní vztahy, trpící často mentální handicapem,
- osoby mentálně handicapované, osoby se somatickými či psychosomatickými onemocněními,
- lidé závislí na alkoholu,
- uživatelé nealkoholových návykových látek, patologičtí hráči,
- osoby fyzicky handicapované, skupina, do které můžeme zahrnout epileptiky a osoby postižené vrozenými poruchami,
- osoby společensky nebo mentálně znevýhodněné, charakterizované svou nestálostí a nestabilitou, často při nárazu životem se rychle destabilizující a hroučící,
- osoby ve stavu deprese, úzkosti, sklíčenosti, hledající pomoc a radu,
- mladí lidé nečekaně ocitnutí na ulici, nezaměstnaní, hledající, destabilizovaní,
- osoby bez trvalého bydliště, navíc nezaměstnaní,
- ženy osamělé, s dětmi, těhotné, vyloučené rodiči z domova, ženy staré,
- děti ulice, děti týrané a jinak frustrované, děti sociálně deprivované,
- osoby opouštějící výchovná zařízení
- osamělí důchodci,
- propuštění vězni,
- migranti,
- nemocní AIDS, HIV pozitivní. (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 35)

V životě se objevují různé těžké události a situace, myšleny takové, které zasahují do chodu života člověka podstatnou měrou a v relativně krátkém časovém úseku, jež jedince vyvedou ze zaběhnuté stopy. Samozřejmě ne všichni se na jejich podkladě stanou lidmi bez domova. Významnou úlohu zde hraje pomocná ruka někoho blízkého. Pokud dostane člověk v těžké chvíli pomoc, podporu, zázemí či dočasné bydlení, je velmi pravděpodobné, že se bezdomovcem nestane. (Pavelková, 2006, s. 151)

1.2.1 Člověk bez domova podle typologie ETHOS

„Bezdomovství je charakteristické nemožností uspokojovat adekvátním způsobem potřebu bydlení. Podle nejužší definice se jedná o lidi bez střechy nad hlavou, širší

definice považuje za lidi bez domova i ty, kteří žijí v různých ubytovnách a azylových zařízeních. Nejširší definice zahrnuje také ty, jejichž bydlení je nejasné. Bezdomovství ovšem není jenom problémem pouze nedostatku vhodného bydlení. Je výrazem psychosociálního selhání jedince. Jeho existence je zároveň selháním veřejné a sociální politiky a současný způsob řešení je de facto v rozporu s již existujícím právním rámcem.“ (Barták, 2004, s. 5)

Kdo je osobou bez přístřeší a co je přístřeším, je na uvážení toho, kdo to posuzuje, neboť legislativa vysvětlení pojmu nepodává. V případě tedy, že přístřeším označíme azylový dům, noclehárnu, přespávání u známých nebo stan, chatku, squat, mělo by to znamenat, že v našem státě spoluobčany bez přístřeší téměř nemáme. Kdybychom se zaměřili na momentální situaci v oblasti bydlení a na to, jakým způsobem Česká republika přistupuje k zajištění bydlení pro osoby sociálně slabší nebo napomáhá řešit problematiku bezdomovství, vypadá to, jako by se předešlým nerozumem již nějakou dobu řídila. Faktem však zůstává, že otázka různých druhů „přístřeší“ otevírá kapitolu bezdomovství **zjevného, skrytého i potenciálního** a taky to, že *být bez domova* je něco důležitějšího, hlubšího a bolestnějšího, než být bez střechy nad hlavou. Není to pouze ztráta materiální, která ztrátu domova provází, ale značí také už nemít místo v jeho společenství, nemít s ním ani spojení. Být bez domova, nemít kam jít, nemít se komu svěřit se svými starostmi, bolestí, protestem, frustrací, znamená samotu, tíži izolace, bolest vyloučení, vedoucí až k zoufalství a sebestrukci. (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 36)

FEANTSA¹, Evropská federace národních sdružení pracujících s lidmi bez domova, která již řadu let prosazuje, aby bylo bezdomovství chápáno v širším pojetí, vytvořila typologii bezdomovství a vyloučení z bydlení, nazvanou ETHOS², která může být dobrým pomocníkem při odstraňování bezdomovství jako nežádoucího sociálního jevu zatěžujícího společnost. V České republice se aplikací typologie ETHOS zabývala skupina odborníků z praxe i akademického prostředí a navrhla národní subkategorie.³

¹ FEANTSA – viz www.feantsa.org.

² ETHOS (European Typology of Homelessness and Housing Exclusion) – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení.

³ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>.

Typologie ETHOS vychází z principu, že pojetí domova lze chápat ve třech oblastech, jejichž absence může vést k bezdomovství. Mít domov může být chápáno jako: mít přiměřené bydlení, které může osoba a její rodina výlučně užívat, mít prostor pro vlastní soukromí s možností sociálních vztahů, mít právní důvod k užívání. Z toho vyplývají čtyři formy vyloučení z bydlení: **bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení, nevyhovující bydlení** – všechny tyto situace ukazují na *absenci bydlení*.

Ve své práci se zaměřuji na lidi bez domova, kteří obývají squat. Podle typologie ETHOS se tyto jedinci řadí do *nejistého typu bydlení*, kdy nezákonně obsazují budovu bez souhlasu majitele, bez právního nároku, z toho důvodu, že nemají jinou možnost bydlení (viz. Příloha ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR, kategorie 8. 2. 2). V následující kapitole se zaměřím na popis domén vyloučení v kontextu zjevného bezdomovství, kdy člověk nemá plně nebo částečně uspokojenou některou nebo více domén, mající vztah k bydlení.

1.2.2 Člověk zjevného bezdomovství v kontextu domén vyloučení z bydlení

Mluvíme – li o vyloučení z bydlení, budu se zabývat vyloučením jedince ve **fyzické, sociální a právní** oblasti.

Zjevní lidé bez domova nemají přiměřené bydlení, které mohou oni, případně jejich rodina výlučně užívat, máme tedy na mysli **vyloučení ve fyzické oblasti**. Tito lidé spí většinou na ulici, pod mostem, na nádraží, ve veřejných dopravních prostředcích, v kanálech, odstavených vagónech, stanech, garážích, prádelnách, sklepích, ve vracích aut apod. Z veřejných prostranství jsou vytlačováni městskou policií, obyvateli, kterým patří tyto lokality. Jelikož lidé bez domova nemají kam jít, dochází často k pouhému přesouvání a tento postup nijak neřeší danou situaci. Vyloučení v rámci fyzické domény s sebou nese úskalí, jako je nemožnost dostatečně uspokojovat a řešit hygienu, vyloučení má dopad na zdraví jedince, jeho životosprávu, nese s sebou ohrožení v případě zvýšené viktimizace, vysokého náporu na psychiku člověka a s tím související důsledky. Lidé nemají možnost náležitě si odpočinout, umýt se, když onemocní, řádně se léčit. V takovém případě je pro jedince velmi komplikované, má-li chodit do zaměstnání, případně si ho udržet. Asi těžko si dokážeme představit, jaké to je, jít si ze zaměstnání ulehnout pod most a ráno se vzbudit a být schopen fungovat celý den. Lidé

mají problém vydržet tyto podmínky a často se nedočkají první výplaty, protože tlak na ně je příliš velký. U lidí, kteří nevládní bydlení, nebo ještě hůře, jsou lidmi bez domova, se nejedná pouze o jejich osobní selhání v soběstačnosti, ale tato existence chybějícího bydlení je hrozbou pro celou společnost. (Pleace, 1998, s. 53)

„Otázka mytí, převlíkání, to je trošku problém, venku se to nedá. V létě ještě jo, umyju se v řece a převleču se kdekoliv, třeba v lese, to není problém, ale když je 5 – 6 pod nulou, tak to se sice dá, ale promrznete.“ (Šivlová, Mikulášek, 2011, s. 22)

Další doména, již se zjevné bezdomovství týká, je **sociální vyloučení**. Mít prostor pro vlastní soukromí s možností sociálních vztahů, je na ulici komplikované. Lidé na ulici, převážně ženy, navazují vztahy především z důvodu ochrany. Do jaké míry je tento vztah účelový, je otázkou. Neznevažují tyto vztahy, asi těžko si lze představit, jaké to je, potýkat se s nástrahami ulice jako jednotlivec a jako žena navíc. Není vyloučeno, že se na ulici mohou setkat lidé, kteří se zamilují, nicméně ve většině případů se jedná především o poskytování si vzájemné podpory a pomoci na ulici, což je také neméně důležitou složkou vztahu. Zkušenost lidí bez domova je však taková, že ulice dělá z přátel jiné „přátele“ a dobrá rada bývá někdy dobře promyšleným tahem udílejícího. Přátelství jsou také účelová na základě zjištění, kdo je zrovna pobíratelem alespoň minimálních dávek nebo zdrojů. Páry na ulici, v případě že obývají prostor s ostatními lidmi bez domova, musí často řešit své osobní potřeby před ostatními obyvateli a také intimní záležitosti, jako sex, se odehrávají za přítomnosti druhých. Těžko si někteří takovou situaci umíme představit. I tato skutečnost prezentuje vliv ulice na jedince bez domova.

„My třeba spolu normálně spíme, i několikrát za noc i ráno, na rozcvičku. My tomu tak říkáme. No jinak jsou tam samozřejmě všichni, co jsou na squatě, v jedné místnosti, ale oni když ví, že jsou takové myšky, tak se normálně otočí. No ale nemůžu to tak prožít, nebudu chodit za barák, že. Normálně ležíme vedle sebe a nemůžu se milovat normálně.“ (Šivlová, Mikulášek, 2011, s. 22)

„Když jsem byl na ulici, tak jsem dobíral z práce posledních 5 a půl tisíce, seděl jsem pak s celou bandou tady v parčíku, už řádně ovíněnej, ukazoval jsem Vencovi, hele, mám peníze, můžeme si koupit něco k jídlu a pití bude dost, a Venca mi říkal, hele,

prosím tě, schovej to... Dopadlo to tak, že jsem tam něco utratil za nějaký víno, tabák... Zbytek mi radil, ať si dám do ponožky, tak jsem si je tam schoval. No a já jsem tam pak usnul na lavce a vzbudil jsem se vyzutej bez bot a bez peněz. Takže jedno ze základních pravidel bylo – nikdy neukazovat, co mám a nikoho neznat a říkat hele já nevím, já jsem ožralej...“ (Šivlová, Mikulášek, 2011, s. 23)

Mít výlučné vlastnictví, jistotu užívání, právní nárok k bydlení. To jsou oblasti, které se týkají **právní domény**. Lidé bez domova většinou nemají právní nárok k užívání jakéhokoliv prostoru na adrese, kterou mají hlášenou jako trvalé bydliště. S tím souvisí řada problémů. Správní úřady i soudy mechanicky zasílají úřední obsílky na tuto fiktivní adresu. Za nepřevzetí zásilky a nerespektování případných dalších rozhodnutí hrozí represivní sankce. Nepřevzetí některých důležitých zásilek může mít za následek trestní stíhání a uvěznění adresáta, a to bez ohledu na to, že o své bydlení přišel a jiné nenašel.⁴ V této souvislosti je důležité zmínit také úroveň ubytoven, které zjevně lidé bez domova využívají. I když bychom mysleli, že jedinec má s touto ubytovnou smlouvu, realita ve spoustě takových zařízení odráží dojem, jakoby člověk neměl žádná práva a průběh bydlení je často žalostný a s jistotou užívání nemá nic společného. Setkáváme se s případy, kdy některá města neprávem vyžadují po klientovi najít si ubytovnu, podmiňují tak vyplácení dávek hmotné nouze – příspěvku na živobytí. Při práci s lidmi bez domova jsem se setkala s tím, že mnohé ubytovny fungují jako byznys, kde lidská důstojnost nemá šanci. Město je spokojeno, jak řeší otázku bezdomovectví, majitel ubytovny má díky spolupráci s městem zajištěn stálý přísun peněz a lidé, kteří jsou novými nájemníky, raději utíkají opět do ulic. Ubytovny si velmi často diktují šikanující požadavky – v kolik hodin musí nájemníci zhasnout světlo, kdy se mohou sprchovat, co kde musí uklidit. Dalo by se říci, že podnájemní smlouvou mají zajištěny alespoň částečné právní nároky na místo, které užívají, jednání s uživateli je však ponižující. Je těžké představit si, že se tak bude rozvíjet klientova hrdost, sebeúcta a samostatnost ze získání *vlastního* prostoru k žití.

⁴ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>

1.2.3 Ženy a muži jako lidé bez domova

Bezdomovství se týká mužů i žen, i když jsou jeho projevy ve své podstatě stejně syrové pro obě pohlaví, liší se bezdomovství mužů a žen v řadě aspektů. Rozdíly spočívají především v příčinách a jeho prožívání.

Muži se stávají bezdomovci nejvíce v důsledku neúspěchu na trhu práce, další příčiny lze hledat v častější závislosti na návykových látkách, patologickém hráčství a kriminalitě. „Muži zůstávají na ulici déle, přežívají v horších podmínkách, nesnaží se své bezdomovectví tolik skrývat před sociální kontrolou, převažuje u nich zjevné bezdomovství. (Kosová, Omelková, Sedláček, 2004, s. 16)

Ženy bez domova se objevují stále v menšině oproti mužům (asi 14 %). (Kosová, Omelková, Sedláček, 2004, s. 16) Tento rozdíl je ovlivněn skutečností, že ženy často setrvávají v nevyhovujících podmínkách svého dosavadního bydlení, snaží se předejít bezdomovectví i za cenu soužití s náhodnými partnery, když ztratí střechu nad hlavou, snaží se své podmínky skrývat. U žen se více hovoří o bezdomovství skrytém. Ženy jsou ztrátou domova postiženy mnohem hlouběji. Veřejnost je k situaci žen bez domova obecně méně tolerantní a připisuje ztrátu bydlení na vrub jejich selhání v tradiční roli pečovatelek o domov a rodinu. Vedle větší psychické zátěže jsou ženy přežívající na ulici vystaveny i značnému riziku viktimizace, což je dáno jejich vyšší fyzickou zranitelností. (Kosová, Omelková, Sedláček, 2004, s. 17)

Žena, která žije na ulici, hledá často ochranu v podobě navázání vztahu s mužem, se kterým je pro ni bezpečnější žít v těchto podmínkách. Ženy se za to, že jsou na ulici, stydí. Snaží se dbát o hygienu, svůj vzhled, nechtějí, aby jejich příbuzní, okolí, vědělo, jaká je jejich situace.

„Pro chlapa je to jednodušší, ti jsou se vším hned hotoví, ale u ženský je to těžký. Snažím se o sebe dbát, umýt se, namalovat, ale často nemám kde. Snažím se často u někoho přespat... abych se umyla.“ (Šivlová, Mikulášek, 2011, s. 22)

Setkáváme se také se ženami, které prostřednictvím sociálních služeb zůstávají alespoň telefonicky v kontaktu se svými dětmi a udržují s nimi spojení. Narazit na ženu, která

by bydlela sama ve squatu, je spíše výjimečné. Ženy zde žijí často se svým partnerem, nebo ve skupině lidí, v níž se cítí převážně bezpečně, jelikož squaty jsou poměrně často „navštěvovány“ z různých důvodů a v kterémkoli čase extrémními skupinami, příslušníky policie nebo jinými osobami.

1.3 ŽIVOT NA ULICI

Pravděpodobně nikdo z nás, kteří jsme nebyli vystaveni tomu, že bychom se ocitli na ulici a neměli se kam uchýlit, si nedokážeme představit, jak bychom se zachovali a jakým podmínkám musí takový jedinec čelit. Člověk, který se na ulici dostává, se zpravidla lidem, jímž není ulice stejně „nová“, vyhýbá, a nechce s nimi mít nic společného, protože z vlastního pohledu *on není takový, jako ti ostatní*. Tato reakce je naprosto legitimní, člověk uznává hodnoty většinové společnosti a řadí se k ní. Nesetkala jsem se s člověkem bez domova, který by popisoval, že první dny na ulici věděl, kde si sehnat jídlo, zkusil ho najít v kontejneru, oslovil by bez ostychu kolemjdoucího o drobné, věděl, kam zajít, aby se ohřál. Situace, kterým lidé bez domova často čelí, vyvolávají dilemata, nabourávají jejich sebepojetí, vyvolávají stud, ohrožují jejich život. Postarat se o sebe na ulici, znamená „mít něco za sebou“.

„Ty lidi, co už jsou na ulici dlouho, ví, jak v tom chodit. Táhle chodí k té pekárně, tam jim dávají, co zbyde, někdy čekají, co vyhodí u obchodů a pak taky chodí na charitu. Taky mi řekli, kde sehnat tabák, kdy kam jít a kdy odejít, aby nebyl žádný problém a tak. Oni mě to všechno naučili.“ (Šivlová, Mikulášek, 2011, s. 22)

Aby člověk, který se dostane na ulici, přežil její podmínky, musí si bohužel osvojit dovednosti a metody, které ho vzdalují od zvyklostí a pravidel běžné společnosti, ale na druhou stranu mu umožňují přežít nějakým způsobem ve stávajících podmínkách. Kam se člověk, který se dostane na ulici, uchýlí? Kde hledá útočiště? Kde a jak uspokojuje své potřeby? Jak se na uspokojování těchto potřeb podílejí lidé, se kterými se na ulici setkává? Mají tito lidé vliv na utváření jeho identity?

1.3.1 Zajištění potřeb člověka na ulici

Ulice pohlcuje rytmus života, přeměňuje hodnoty i potřeby člověka. Ztráta domova pro člověka znamená, že opouští své zázemí, a na ulici si přináší snad jen tašku nějakého oblečení a peněženku, ve které má osobní doklady a pár financí do začátku. Člověk, který je na ulici, si musí umět poradit, jak vyřeší zabezpečení svých potřeb.

Shánění **jídla** a **pití** je často každodenním úsilím, kvůli kterému vyrážejí někteří do ulic již v brzkých ranních hodinách. Jídlo lidé bez domova získávají na doporučení jiných osob, které žijí na ulici, hledají ho v kontejnerech, někdy jim ho přináší pravidelně osoba, se kterou jsou v kontaktu delší dobu. Někteří ho kradou v obchodech nebo využívají ve větších městech denní centra. Jako zdroj pitné vody využívají čerpací stanice, jindy se domluví se zaměstnanci obchodních řetězců.

Vykonávat na ulici **hygienu** je taktéž složitá otázka. Veřejné sprchy ani v každém městě nenajdeme, stejně tak, jako služby denních center nebo nocležen. Mnoho lidí na ulici se otázkou hygieny přestalo zabývat, s čímž se samozřejmě pojí vznik parazitárních onemocnění i onemocnění kůže. V případě, že člověk žije s dalšími lidmi na squatu, nebo v jiném společném prostoru a je postihnut parazitárním onemocněním, i když je ze své strany aktivní svoje onemocnění řešit, ne všichni obyvatelé mají snahu léčit se a jejich rezignace podporuje začarovaný kruh, kdy se lidé tohoto onemocnění nezbaví a nadále si ho předávají mezi sebou.

Jiná potřeba, kterou je nutné uspokojit, se váže s místem alespoň částečného pocitu bezpečí, kde si lidé mohou odpočinout, schovat se před špatným počasím, uschovat si svoje osobní věci, místo, kde mohou přespát. Řeč je o **útočišti**. Lidé venku přespávají různými způsoby a na všelijakých místech – zřídka u kamaráda, známého, jinak se uchylují do stanů, přidávají se k jiným lidem do squatu, nebo squaty sami objevují, uchylují se k teplovodním kanálům, jako úkryt volí vlakové vagony, mosty, zahradní chatky, polorozbořené domy, nebo využívají k odpočinku noclehárny či denní centra.

„První noc na ulici jsem přespal naproti hlavního nádraží, tak jak tam byl ten parčík, tak tam jsem pod tím jehličnatým křovím spal, tam jsem zalezl, aby mě nikdo neviděl. Batoh jsem měl pod hlavou jako polštář, byla mi strašná zima, začal jsem střízlivět

a ráno jsem vůbec nevěděl, jak mám vylézt, protože všude tam chodili lidi, všude kolem byli lidi, tak jsem nevěděl, jak nenápadně vylézt, tak jsem tak vyhoupl z toho křoví. No a tak to začalo...“ (Šivlová, Mikulášek, 2011, s. 20)

Když se člověk dostane na ulici, je vystaven extrémním podmínkám, které venku panují. I své nejintimnější věci, jako toaleta, převlékání se, sex musí dělat na veřejných prostranstvích. Na ulici nebo v komunitě lidí, kterou by si pravděpodobně za jiných okolností dříve nevybral.

1.3.2 Zjevní lidé bez domova podle typu integrace do bezdomovecké subkultury

Lidé, kteří se dostanou na ulici, nechtějí být s ostatními lidmi bez domova spojováni. Samotná situace je pro člověka nelehká a stigma, které s sebou bezdomovství nese, a navíc být přiřazován k lidem, k *těm bezdomovcům*, je pro jedince ponižující. Dříve nebo později se s nimi setkává, získává od nich informace, které se zpravidla „hodí“. Někteří se zařadí k lidem bez domova, jiní zůstávají izolovaní.

Radka Janebová rozlišila několik typů zjevných lidí bez domova podle začlenění do bezdomovecké subkultury:

Nedávno dislokovaní, neboli „nováčci“, kteří nemají tendenci ani zájem identifikovat se s rolí člověka bez domova. Dosud sdílejí hodnoty majority, chtějí se dostat pryč z ulice, často jsou zaměstnáni alespoň na částečný úvazek. S jinými lidmi bez domova se nestýkají, protože očekávají, že se jejich situace brzy změní. Často se u nich objevuje tzv. kognitivní disonance, kdy mnozí si myslí, že lidé bez domova jsou kriminální živly závislé na alkoholu, s výraznou nechutí pracovat. Vyhýbají se setkáváním a rozhovorům s lidmi na ulici. Velmi traumatizující je pro ně přechod do nízkého statutu spojeného s negativní stigmatizací a fyzickou nejistotou (každodenně musí řešit „banální“ problémy s osobní hygienou, spánkem v teple a suchu, přístupem k pitné vodě a jídlu, s toaletou apod.)

Izolovaní – nedávno dislokovaní, ti, kteří nemají schopnost získat zdroje k návratu, dostávají se z kontroly sociálních sítí a institucí, cítí stále menší závaznost konvenčního chování. Jsou odcizeni tradičním rolím a hlavnímu proudu společnosti, ale mají zároveň

problém spřátelit se s ostatními lidmi bez domova. Ocitají se v osamělosti a izolaci. Často u nich dochází ke ztrátě identity ve dvou úrovních – za prvé na úrovni společenské, vytvořené identity, reprezentované stylem bydlení a stálostí adresy, která je opravňovala k mnoha požitkům a jistotám; za druhé ke ztrátě smyslu identity v individuální rovině (proč se vůbec zamýšlet nad svou identitou, když nejdůležitější věcí je přežít).

Identifikovaní – izolovaní, lidé, kteří jsou na ulici již delší dobu, žijí sami, vyhýbají se kontaktům s ostatními lidmi bez domova. Typickými představiteli jsou tzv. „háčkaři“ či „lovci“, kteří získávají svou obživu z odpadkových košů a popelnic.

Identifikovaní – žijící ve skupině, lidé, kteří přijali styl života, hodnoty subkultury stejně žijících lidí a čerpají z této skupiny podporu. Tento způsob života ve skupině vyžaduje vysoký stupeň začlenění, zároveň je však více psychologicky funkční než u izolovaných identifikovaných lidí bez domova. Dochází u nich k vysokému vyčlenění z tradiční kultury. Ze skupiny čerpají jídlo, úkryt či jiné zdroje, funguje mezi nimi jakási nespécifikovaná dělba práce. (Pavelková, 2007, s. 24)

Jiná skupina lidí bez domova, která naopak prezentuje chování a jednání při vyčlenění z bezdomovecké subkultury, má také své zvláštnosti. Je zajímavé pozorovat chování lidí, kteří žili na ulici a jimž se podařilo v rámci své situace udělat nějakou změnu. Většina těchto, v případě, že si najdou bydlení nebo práci, a i když se každodenně potýkali s alkoholem, hygienou, byli každodenně v kontaktu s lidmi bez domova, sdíleli s nimi své zážitky, jejich pohled na lidi žijící dále na ulici je velmi striktní a odsuzující. Tito lidé používají vyhranění s odsuzujícím hodnocením typu „nechápu, jak mohou ty špíny nic nedělat“, „já jsem někde úplně jinde“, „já bych nemohl žít jako oni“, „nejsem jako oni, hnusní špinaví bezdřáci“. Tito lidé se snaží vymezit a vytvořit si tak lepší sebeobraz. Je pro ně důležité sdělovat okolí, že jsou „někde jinde“ a řadí se tak tímto postojem k většinové společnosti.

1.3.3 Člověk bez domova jako nositel stigmatu

„Pro člověka bez domova se v běžné komunikaci široké veřejnosti, ale i poskytovatelů sociálních služeb a některých výzkumníků používá slovo „bezdomovec“. Tomuto termínu však široká veřejnost, jak již bylo zmíněno výše, rozumí převážně v zúženém

významu – pro veřejnost jsou osobami, které nekontaktují sociální služby nebo je vyhledávají jen sporadicky. Často lidé nerozlišují mezi bezdomovci a žebráky, kteří bezdomovci nejsou. Tak se slovo „bezdomovec“ stává pojmem pro zanedbaného, špinavého, zapáchajícího a obtěžujícího člověka, zejména muže.“ (Hradecký, 2006, s. 4) Přestože tito lidé bez domova tvoří menšinu skupiny bezdomovců, jsou nejnápadnější a na první pohled rozpoznatelní. Z této nesrovnalosti plyne řada nedorozumění, ale i odpor veřejnosti vůči lidem bez domova. (Průdková, Novotný, 2008, s. 10)

Je až překvapivé, že jakmile se člověk dostane na ulici, v té chvíli jakoby rázem přestal být seniorem, seniorkou, mladistvým, psychicky nemocným apod. V té chvíli je už pouze a jen „bezdomovcem“ a tuto nálepku mu společnost dává velmi výrazně a viditelně. Ilja Hradecký uvádí několik případů, které zobrazují stigma „bezdomovství“: (Hradecký, 2006, s. 4)

Podle vyjádření psychologa klient pan R. trpí depresí, má suicidiální tendence, je odkázán do psychiatrické léčebny. Zde je vyšetřen a odkázán do tzv. spádové nemocnice trvalého bydliště mimo Prahu. Klient upozornil lékaře, že se tam nedostane, protože nemá žádné peníze a navíc je bezdomovec (ve skutečnosti v místě trvalého bydliště ani nemá kde bydlet). Lékař napsal lístek pro průvodčího ve vlaku, že pan R. je bez finančních prostředků, bezdomovec a je odkázán k vyšetření a případné hospitalizaci. Vlakem se tedy pan R. dostal až na místo, kde očekával pomoc. Lékaři na příjmu ukázal žádanku určenou průvodčímu. Tento lékař po přečtení řekl pacientovi: Jo, vy jste bezdomovec? To se tady chcete jenom zašít, co? Na to my tady nejsme zařízeni. My jsme tu pro nemocný. Pan R. odešel. Rok 2007.⁵

V médiích⁶ se objevil tento článek: „Opilý mladík ukopal bezdomovkyni. Devatenáctiletý mladík byl odsouzen na devět let do vězení za brutální vraždu sedmdesátileté bezdomovkyně. Podle pražského vrchního soudu ji ukopal loni v srpnu před budovou pražského hlavního nádraží, kde spala. Obžalovaný tvrdil, že byl silně opilý a že si nic nepamatuje.“

⁵ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>.

⁶ <http://aktualne.centrum.cz/domaci/clanek.phtml?id=85698> 21. února 2006.

„Všimněme si, jak se sdělovací prostředky vyjadřují. Obětí není důchodkyně, stará žena ani stařena, ale jen bezdomovkyně!“ , jak upozorňuje Hradecký.

Negativní pohled na bezdomovce vychází z nedostatku informací o této skupině. Lidé nechtějí vidět jednotlivé životní osudy, hledí na bezdomovce jako na skupinu charakterizovanou právě nejviditelnějšími projevy lidí spících venku. Bezdomovci jsou často obviňováni ze všeličeho špatného, co se ve společnosti děje, z nepořádku ve městech, z krádeží a násilností. V posledních letech přibývají případy, kdy se bezdomovci stávají oběťmi násilných trestných činů, včetně trestného činu vraždy.⁷

Dva bratři, učni, narazili náhodou na bezdomovce. Nejprve se bavili tím, že ho zasypávali sprškami kamenů. Když muž vytáhl na svou obranu kapesní nůž, mladší bratr ho několikrát přetáhl dřevěnou latí. Starší ho potom udeřil plechovou komínovou rourou. Když se napadený snažil utéct, starší bratr se rozběhl a mohutným kopem ho srazil na zem. S mnoha zraněními provázenými rozsáhlým krvácením do dutiny břišní, byl zbitý bezdomovec převezen do nemocnice. Tam krátce nato zemřel. K násilí neměli bratři žádný důvod. Ubitím člověka si jenom krátili dlouhou chvíli. Bezdomovcem byl člověk se zdravotním postižením, kterého se nedařilo umístit v sociálním zařízení.⁸

1.4 BEZDOMOVSTVÍ JAKO ZPŮSOB ŽIVOTA

Lze vystopovat sadu definovatelných praktik a vzorců chování, které se lidem žijícím po delší dobu na ulici stávají s postupem času stále více vlastními. Jedná se zejména o sadu technik, po jejichž osvojení si je člověk bez běžných zdrojů příjmů a materiálního zázemí schopen relativně snadno zajistit hmotné prostředky k uspokojení základních životních potřeb (aniž by páchal kriminální činnost). Společnou nevýhodou těchto technik je, že na své uživatele vrhají výrazný stín stigmatu. (Holpuch, 2011, odst. 2) To, co je v jednom prostředí symbolem stigmatu, může být v jiném prostředí symbolem prestiže a uznání. Zatímco schopnost efektivně žebrať je mezi lidmi bez domova oceňována, zbytek společnosti tuto činnost spíše odsuzuje. (Holpuch, 2011, odst. 38) Během „morální kariéry“ člověka bez domova se, podle Ervinga Goffmana (více kapitola 3 Člověk žijící ve squatu jakožto člověk budující si identitu), nachází *bod*

⁷ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>

⁸ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>

návratu, pomyslný okamžik, kdy člověk začíná vyměňovat „institucionalizované prostředky“ většinové společnosti za „stigmatizované techniky obživy“ typické pro dlouhodobé bezdomovce. V okamžiku, kdy si tyto nové techniky osvojí a vnitřně je přijme za své, se významně sníží pravděpodobnost, že bude usilovat o návrat k běžnému způsobu života. Osoby, které se více ztotožňují s bezdomoveckou identitou, méně využívají sociální služby, projevují nižší snahu dostat se z ulice, mají vyšší sebeúctu, mají více přátel mezi lidmi bez domova. (Holpuch, 2011, odst. 31) Pro člověka, který se ocitne na ulici, existují dvě základní možnosti, jak si udržet sebeúctu. Buďto se identifikuje se svým původním životem a dělá vše pro to, aby se z ulice co nejrychleji dostal, nebo přijme bezdomovství za svůj nový způsob života. (Holpuch, 2011, odst. 30)

Člověk bez domova, který se nachází před bodem návratu, na sebe pohlíží optikou většinové společnosti a snaží se stále držet prostředků touto společností uznávaných. V praxi to znamená, že využívá sociální služby, snaží se, aby na něm *nikdo nic nepoznal*, a vymezuje se vůči dlouhodobým bezdomovcům. Svou identitu buduje takový člověk spíše v kategoriích typických pro jeho dřívější život a současnost vnímá jako dočasné, přechodné období. Tento typ sebepojetí je příznačný pro osoby žijící na ulici méně než dva roky. (Holpuch, 2011, odst. 33)

Přijme-li však člověk bezdomoveckou identitu ega a osvojí-li si bezdomovecké techniky obživy, pak skutečnost, že žije jako bezdomovec, pro něj sama o sobě přestane být důvodem ke změně. Se svým životem bezdomovce může být smířen, přestože jej nepovažuje za uspokojující. Účinné techniky obživy, pospolitost, vzájemná solidarita, ale také alkohol a cigarety, to vše jsou prvky, které zajišťují, že bezdomovci jsou schopni svůj život vnímat jako *žitelný*. (Holpuch, 2011, odst. 111)

„Svět, ve kterém žijeme, svět každodenního života je sociálně konstruován. Každá společnost určitým způsobem vnímá a definuje realitu; pomocí jazyka, symbolů a systému reprezentací vytváří svůj svět. Realita každodenního života je tak jedincem vnímána jako uspořádaná – jako řád objektů, které existovaly ještě dříve, než jsme se objevili mi sami. Jeví se nám jako svět intersubjektivní, svět, který sdílíme s ostatními. Tato skutečnost je jako realita brána zcela samozřejmě, není třeba ji dále ověřovat. Tento řád umožňuje jedinci vnímat a definovat svůj svět a zároveň jednat společně s ostatními.“ (Radimská, 2003, s. 674)

2 SQUAT JAKO FORMA ÚTOČIŠTĚ

Člověk potřebuje mít zázemí, útočiště, kde se bude cítit bezpečně. Člověk s dobře uspokojenou potřebou místa zažívá, že má své místo na světě a pod sluncem, že má své místo mezi lidmi, že má zapuštěné kořeny v zemi. Pocity nevítanosti na světě podporuje odlišnost daná postižením, zjevem, minoritním původem, pohled a projevy společnosti na něco, co je mimo její podmínky přijetí a chápání. Lidé žijící na ulici, tedy jejich nejviditelnější skupina, na sebe okolní společnost především upozorní špatným zanedbaným vzhledem, opilostí. Tato zkušenost a navíc přesvědčení, že lidé bez domova *jsou jen povaleči* a ti, co *nic nechtějí a nedokázali*, podporuje ve společnosti názor, že lidé bez domova *nemají právo něco vlastnit jen tak, zadarmo, nezaslouží si prostor, místo vedle ostatních*, podněcuje nepřijetí lidí bez domova a jejich „ne – práva“. Reakcí na tyto projevy je odsuzování, vytlačování z daných lokalit. Lidé bez domova si hledají místa, kam mohou jít. Někteří si zvolí jako formu bydlení squat.

Do squatu se lidé bez domova dostávají různými způsoby. Někdy bydlení člověku bez domova ve squatu nabídnou stávající obyvatelé, jindy člověk objeví squat sám, nebo mu jej někdo doporučí. Lidé, kteří obsazují squaty, si většinou toto útočiště chrání – příliš se o něm nezmiňují okolí, vybírají si, koho „pозvou na návštěvu“.

Squaty mají různou podobu. Některé svým vzhledem a stavem působí velmi odstrašujícím dojmem, především co se týče hygienických podmínek, jiné působí velmi udržovaně a to takovým způsobem, že i cizí pozorovatel má dojem, že obyvatelé vnímají a chovají se k prostoru jako ke svému *domovu* – zútulňují si daný prostor (věší závěsy, pořizují koberce), doplňují o potřebné vybavení (kamna), uklízejí jej a vyzdobují (věší obrázky), zdokonalují jeho zateplení a funkčnost, starají se o něj.

Každý **squat má obvykle nějaká pravidla**, každý jeho obyvatel má zpravidla „něco na starosti“. O následcích při neplnění těchto pravidel rozhoduje obyčejně objevitel daného squatu. Pravidla se často týkají sdílení a rozdělení příjmů a zdrojů, rozdělení úkolů a zajištění podmínek spojených s chodem squatu a podmínek vstupu cizích osob do squatu.

Různí se taktéž **postoj vlastníka k obyvatelům squatu**. Někteří vlastníci pozemku, budovy *cizí obyvatelé* vytlačují, jiní vědí, že jejich prostor obsazují lidé bez domova a při dodržování dohodnutých podmínek je zde nechávají. Mezi podmínky zpravidla patří dodržování pořádku a čistoty na pozemku, případně drobné manuální práce.

Někteří lidé bez domova si *své* squaty zvelebují, vytvářejí si je, pokud možno, k obrazu svému, stanovují si v něm pravidla, která jsou pro všechny jasná, a obyvatelé squatu vědí, proč tato pravidla mají. Ne všem musí vyhovovat. V případě skupiny, která na squatu bydlí, není výjimkou, že jedni jsou podřízení, vykořisťováni druhými, „silnějšími“. Přesto někteří dále zůstávají. Dalo by se říci, že využívají tuto skupinu, formu bydlení, protože z ní možná více dostávají, než jim bere. Nebo jsou slabí odejít. Většinou ze skupiny, prostoru, čerpají útočiště, pocit bezpečí, určitou stabilitu, která se *na ulici* těžko hledá. Oproti tomu zůstává faktem, že squaty jsou relativně často navštěvovány cizími osobami, od kterých může hrozit nebezpečí, lidé obývající squat si nemohou být jisti, jak dlouho jim tato forma bydlení bude trvat, nemohou tento prostor brát *zcela jako svůj*.

2.1 VYMEZENÍ POJMU SQUAT

Squatem je v této práci myšlený opuštěný byt, dům, stavba, která byla dříve určena k jistému účelu, nyní je ve stavu, který neodpovídá kritériím stavebního zákona⁹ a není také ve stavu, kdy by mohla být, z důvodu katastrofálního stavu, využita k účelům jiným. Stavba je nezákonně¹⁰ obsazena jedním člověkem bez domova nebo více, kteří tak řeší svoji bytovou otázku svého „nebydlení“. Na obývaný prostor nemají žádný právní nárok. Squat obsazují z důvodů získání útočiště, místa, kde se mohou schovat před nepříznivým počasím, z důvodu bezpečí pro vlastní osobu – vzhledem k obývání spolu s dalšími lidmi bez domova, také jako místo, kde si mohou uschovat své osobní věci. Squat obyvatelům slouží také jako místo pro zajištění spánku, přípravy stravy, vykonávání hygieny, prostor, kde se odehrává komunikace a sociální vztahy.

V obsazené stavbě žije jedna nebo více skupin, či jednotlivci, kteří spolu komunikují a spolupracují v různé míře a za různých podmínek. Dalo by se říci, že jediným klíčem,

⁹ Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu.

¹⁰ Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, § 249 a.

který tyto lidi spojuje, je neuspokojená stránka bydlení každého z nich. Skupiny lidí na squatech jsou však specifické a proto další kritéria, která mají vliv na to, jakým způsobem se člověk bez domova dostane do určitého squatu a určité skupiny v tomto squatu, za jakých podmínek je do tohoto squatu přijat, zjišťuji v části práce, která se zabývá kvalitativním výzkumem prováděným na squatu mezi lidmi bez domova.

Squatteři podstupují vzhledem ke svému způsobu života ve squatech určitá rizika, k nimž patří např. konflikty se zákonnými normami, **útoky ze strany neonacistů**, nevyhovující sociálně-hygienické podmínky a konečně i fakt, že **tento způsob života řeší vlastní bytovou situaci pouze dočasně**.¹¹

2.2 SQUAT JAKO FYZICKÝ PROSTOR PRO BYDLENÍ

Jak již bylo řečeno výše, squaty se vyznačují různou mírou vybavení, funkčnosti a zabezpečením potřeb každodenního života. Obvykle stav squatu odráží kooperaci a součinnost lidí, kteří jej obývají, jejich rezignovanost nebo naopak snahu zachovat si určitou životní úroveň. Některé squaty slouží pouze jako místo k přespání, jiné jsou vybaveny natolik, že lidem bez domova poskytují relativně uspokojivé řešení potřeb a zázemí, do kterého se rádi vracejí a které si upravují k vlastní spokojenosti. Fyzický prostor popisují skrz technické vybavení squatu, řešení hygienické stránky, skladování potravin, zajištění zdroje pitné vody a péči o ošacení a prádlo.

Technickým vybavením squatu myslím kvalitu lůžka, vybavení topnými tělesy a zdroji světla, zabezpečení squatu proti cizím návštěvníkům a zajištění squatu proti povětrnostním podmínkám a vlivu počasí.

Lůžka ve squatech jsou v různém stavu. Setkáváme se s obyvateli, kteří mají své místo ke spaní mezi odpadky, jiní si obstarají alespoň matraci a spacák nebo deku, v některých squatech nalezneme postele, válendy nebo dvojlůžka, kde obyvatelé používají příkrývku s povlečením a o toto povlečení se pravidelně starají, nechávají si ho prát. Zdrojem k získání vybavení jsou pro lidi bez domova charitní šatníky, okolí kontejnerů, levné bazary.

¹¹ <http://www.my-sites.com/squatting/>

Lidé žijící ve squatu si zdroj tepla, potažmo prostředek k přípravě stravy zajišťují prostřednictvím otevřeného ohně, plynového vařiče, kamen. Výhoda kamen je obzvlášť znatelná v zimním období, kdy slouží lidem v mrazech jako významný zdroj tepla. Jako zdroje světla slouží lidem na squatu převážně svíčky, petrolejové lampy, někdy baterky.

Squat jako fyzický prostor nedává svým obyvatelům záruku nedotknutelnosti, jako jiné obydlí. Do prostoru squatu se mohou často lehce dostat cizí lidé, vstupovat cizí návštěvníci. Někteří obyvatelé si jej zabezpečují pomocí zámku, jiní se na squatu střídají tak, aby byl vždy přítomen alespoň jeden obyvatel. Na squatech se setkáváme také se psy, které mají obyvatelé rovněž i z důvodu ochrany.

Stav squatů je převážně ve velmi špatném stavu: rozbitá nebo žádná okna, častá vlhkost držící se ve zdech, plíseň, protékající stropy. Budovy jsou většinou opravdu ve velmi špatném stavu. Obyvatelé tento stav buď nijak neřeší, nebo ucpávají mezery, odkud táhne, zazdíávají je, pořizují zdroje tepla proti vlhkosti, prostory, kde byla okna, zadělávají proti povětrnostním podmínkám a vlivu počasí dekami, plošnými předměty.

Lidé ze squatu se s řešením **WC, hygieny** potýkají v různé míře. Squat jim zázemí pro osobní hygienu neposkytuje většinou žádné. Někteří spí mezi vlastními výkaly, jiní se snaží uspokojovat tuto potřebu např. v jiné části squatu nebo v jeho okolí. K mytí někteří z nich využívají v létě vodní zdroje v přírodě, hygienické zázemí sociálních služeb určených pro lidi bez domova, případně hygienu provádí u známých a kamarádů. Své ošacení, pokud ho rovnou nevyhazují a mají potřebu se o ně starat, si přepírají v řece, donesené vodě nebo ho přinášejí do zařízení sociálních služeb, pokud jsou v daném městě nějaká k dispozici, případně ke známým, kde si ho nechávají vyprat.

Ke **skladování potravin** nemají lidé na squatu téměř žádné možnosti, vybavení. Lidé bez domova žijí z momentálně dostupných zdrojů a často jsou ohroženi jejich nedostatkem. Pokud nějaké seženou, co nejrychleji se o ně rozdělí, protože je nemají kde skladovat. Toto skupinové sdílení – většinou nerovnoměrné, pokud nepočítáme, že se jedná o jeden z přidělených úkolů některého z obyvatele squatu – je cesta, jak se chránit před všudypřítomnou hrozbou nedostatku.¹²

¹² <http://antropologie.zcu.cz/etnografie-extremni-chudoby-teoreticke-a-empiricke-implikace-vyzkumu-bezdomovcu>

Pitná voda je obyvatelům squatu zpravidla dostupná na benzinových stanicích, hřbitovech, při využívání sociálních služeb, v supermarketech, nebo od konkrétní osoby, se kterou se domluví.

Princip přiměřeného bydlení pro všechny je požadavek, který v současné době je pouhou vizí jak pro vlády mnohých států, tak pro většinu obyvatel rozvojových zemí. V mnohém je to požadavek nedostupný i pro naši republiku. V dnešní společnosti sledujeme hluboké rozdíly v rámci uspokojování potřeby bydlení, toho, jak je člověk schopen přežít v provizorních a pro mnohé z nás nouzových podmínkách a chudobě. I toto je realita – nepřijatelné bydlení. A přece bydlení reálné, obývané těmi nejuбоžejšími. A můžeme potvrdit, že lidé bez domova musí velmi často improvizovat, aby našli pro svůj odpočinek a spánek alespoň tato nepřijatelná bydlení. (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 35)

2.3 SQUAT JAKO VZTAHOVÝ PROSTOR

Squat je místo, pole, kde probíhá sociální život a stejně jako bitevní pole či herní pole má svá pravidla, závazná pro všechny spoluhráče a regulující hru. (Radimská, 2003, s. 671) Je to místo, kde se střetávají různé věkové kategorie, lidé docela mladí, ale také důchodci, lidé užívající alkohol i nealkoholové návykové látky. Na squatu se setkáváme s jedinci, kteří zde žijí sami, s páry, kdy se zde odehrává partnerský život, squat je místem rodinných vztahů, kde společně žijí rodiče a jejich děti, místem skupin lidí bez domova. Tito lidé zde bydlí a žijí v různém uskupení.

Za skupinu považujeme skupinu lidí, kteří se vyznačují určitými znaky: interakce mezi lidmi trvá delší dobu, ne jen po několik minut; členové vnímají skupinu a sebe jako její členy; skupina si vytváří své vlastní normy, role a očekávání, jak se její členové mají chovat, a také sankce proti těm, kteří se nepřizpůsobí; skupina si vytvoří vědomí společného cíle či vlastního účelu; mezi jednotlivými členy skupiny se rozvíjejí různé vztahy. (Hayes, 2001, s. 60)

Kontakty na ulici jsou vytvářeny mezi lidmi bez domova navzájem – jejich sdružování je však účelové, často spojeno se záměrem získání určité výhody. Vztahy v těchto

komunitách jsou velmi povrchní, situační a jsou určovány nutností situace se zřejmou nedůvěrou a nejistotou. (Pavelková, 2006, s. 155) Squat je podle mého názoru v trochu jiné pozici. I když se zde setkáváme s účelovým jednáním, mocí jedněch nad druhými, skutečností zůstává, že toto soužití má dlouhodobější charakter, a proto je zde vyšší pravděpodobnost, že se do „zajištění“ squatu zapojuje více jejich obyvatel, kdy každý odvádí svůj „podíl práce“ a i „podřízení“ obyvatelé mají větší možnost čerpat, v různorodé formě, z tohoto společenství.

Skupina žijící na squatu poskytuje svým obyvatelům v jisté míře bezpečí, vzhledem k tomu, že u lidí bez domova hraje významnou roli závislost na návykových látkách, není ale výjimkou, že lidé se mezi sebou často, především fyzicky, napadají a dochází tak mnohdy k těžkým poraněním.

Sociální srovnání uvnitř homogenní a izolované skupiny vede k podceňování problému, vzniká tendence k „upevňování se“ v bezdomovství, čímž problém dále sílí a oddaluje možnost úniku z této životní situace. (Pavelková, 2006, s. 157) Každý člověk se raději srovnává se sobě rovnými a podobnými jedinci. (Pavelková, 2007, s. 25) Identifikace se stává významnou bariérou k resocializaci. V rámci svého zaměstnání jsem se setkala se situacemi, kdy děti utíkaly z ústavního zařízení za svými rodiči na squat a po ukončení této výchovy se squat stal místem jejich azylu.

Squaty nejsou pouze místem, *polem*, stávajících obyvatel. Navštěvují je i ti, kteří dříve žili na ulici a kteří sem nadále docházejí za svými známými. Zařazení a postupné upevňování v bezdomovecké subkultuře natolik ovlivňuje jedince, že se setkáváme také s případy, kdy se někteří lidé, kterým se podařilo změnit způsob „bydlení“, cítili natolik osamělí, a tak například přespávali o víkendech na ulici mezi svými „známými“. (Fitzpatrick, 2004, s. 58)

Na squatu se můžeme setkat s více skupinami, které „dělí“ jejich zájmy a životní styl. Budovu může obývat více skupin, přičemž jejich komunikace je omezená a každá skupina si hospodaří po svém. Skupina lidí na squatu závislá na nealkoholových návykových látkách si často svůj prostor a soukromí velmi střeží.

2.4 SQUAT JAKO PROSTOR PRO USPOKOJOVÁNÍ POTŘEB

„Podle Maslowa lze potřeby člověka dělit na potřeby základní a metapotřeby. Základní potřeby jsou pak děleny na fyziologické (voda, potrava, hlad, žízeň, sex, spánek), a psychologické (pocit bezpečí a jistoty, láska a sounáležitost, sebeúcta). Pokud nejsou potřeby základní alespoň do jisté míry uspokojeny, nedochází k uspokojení potřeb vyšších. Metapotřeby (potřeby vyšší) jsou výsledkem učení, mohou být rozvinuty málo, nebo mohou zcela chybět. Patří k nim např. potřeba spravedlnosti, krásy, pořádku, cti, seberealizace, ocenění a uznání, potřeba znát a umět.“ (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 39)

Obrázek 1 - Pyramida potřeb podle Maslowa. Zdroj: Hradecká, Hradecký, 1996, s. 29.

V rámci upravené pyramidy se pokouším znázornit přitažlivost svalu pro lidi bez domova.

Obrázek 2 – Upravená pyramida potřeb v kontextu svalu. Zdroj: Vlastní.

Prizpůsobení Maslowovy pyramidy lidem bez domova ukazuje, že jedinec se snaží uspokojit své potřeby v určitém pořádku, jehož hierarchie je následující: fyziologické potřeby, potřeby bezpečí, potřeby sociální. (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 30) Tam, kde základní životní potřeby člověka nejsou zajištěny, tam není ani možno očekávat zájem o vzdělání, kulturu a morálku. Rozbitá, přerušovaná pyramida představuje či reprezentuje potřeby jedince již desocializovaného nebo na cestě k desocializaci a jeho možnosti k přežití na squatu. Ten zde nachází rovněž pocit bezpečí, který nemá na ulici. Squat může být i místem integrace skupiny či rodiny, místem družnosti, společenství, ale také místem nebezpečí. Někteří lidé jdou do squatu, aby se relativně bezpečně vyspali, u některých se může objevit potřeba po naplňování vyšších potřeb. Jakým způsobem i zde může dojít k jistému rozvoji osobnosti, získání prestiže, naplňování seberealizačních potřeb, se budu rovněž pokoušet zjistit v rámci výzkumu. (Hradecká, Hradecký, 1996, s. 31)

Obyvatelé squatu si zajišťují potřeby v různé míře – někteří sami pro sebe, ve společenství squatu, kdy součinnost lidí zde žijících je praktikovaná ve vyšší míře, dochází k rozdělení úkolů a rolí. **Základní potřeby** jsou naplňovány přes zabezpečení zdrojů obživy, vody, topných prostředků.

Zdroje obživy dělím na finančního a nefinančního charakteru. **Finanční** příjem tvoří většinou invalidní, starobní důchody, podpory v nezaměstnanosti, příjmy z výdělečné činnosti, dávky pomoci hmotné nouze, příjmy z práce na černo, peníze vydělané z prodeje časopisu Nový Prostor, příjmy získané z krádeží železa a barevných kovů a prodeje do výkupů. Lidé bez domova si přivydělávají také sběry a žebráním. **Nefinanční** zdroje obživy si zabezpečují krádežemi, vybíráním věcí z kontejnerů (*fáráním*), jakožto jídlo, ošacení a jiné předměty, které se jim hodí.

Pokud mají lidé na squatu kamna, nebo si připravují jídlo na ohni, někteří z nich zajišťují dřevo nebo jiné hořlavé materiály na otop, zajišťují vodu, vyprání ošacení, získání nového šatstva. V případě, že je člověk na squatu nemocný, jeho obyvatelé se zpravidla postarají o to, aby mu zajistili jídlo, pomohli mu v jeho nemoci, přivolají mu sanitku. Tito lidé často asistují a pomáhají svým spoluobyvatelům při epileptických záchvatech, což naplňuje **potřeby bezpečí a jistoty**. K naplňování těchto potřeb slouží squat také svou funkcí úkrytu a útočiště. Člověk bez domova, který má své místo, kam

chodí spát, je ve velmi odlišné situaci, nežli ten, který nemá kde složit hlavu. Pro dlouhodobé bezdomovce, je takové místo samozřejmostí. (Holpuch, 2011, odst. 97)

Potřeby lidí bez domova můžeme rozlišovat také na **vnitřní** (potřeba integrity, respektu) a **vnější** (jídlo, ubytovna, oblečení). Podle výzkumu E. R. Osborneho s lidmi bez domova **typ vyjádřené potřeby odráží míru sebeúcty a počet pokusů o návrat do většinové společnosti**. Pokud jde o sebeúctu, lidé vyjadřující vnitřní potřeby mají celkově vyšší sebeúctu, než ti, kteří projevují vnější potřeby. V případě pokusů o návrat do většinové společnosti se jedná o stejnou úroveň – lidé bez domova, kteří projevují vnitřní potřeby, se méně pokoušejí o návrat do většinové společnosti oproti osobám s vnějšími potřebami. Lidé vyjadřující vnitřní potřeby podstatně méně využívají sociálních služeb než ti, kdo vyjadřují vnější potřebu. (Osborne, 2002, s. 48)

Někteří lidé na squatu se necítí být považováni za ty „bezdomovce“, kteří *potřebují* využívat sociální služby, radí se ke schopnějším, kteří nepotřebují cizí pomoc a své záležitosti si obstarají sami a pokud si naleznou a osvědčí se jim jiné zdroje pomoci, své potřeby si řeší vlastními postupy a naučenými dovednostmi. Sociální služby vyhledávají minimálně. *„Nevyužití služeb lze vykládat jako pokus o zachování vlastní identity a sebeúcty tváří v tvář zmateným okolnostem.“* (Osborne, 2002, s. 45)

Podle výzkumu E. R. Osborneho je přijetí bezdomovectví dvojsečná zbraň. Přijetí jednoho způsobu života, i když v tomto případě bezdomovství, má jasná pozitiva – sdílení ve skupině, nárůst sebeúcty, přesto s sebou přináší komplikace spojené s návratem, který se postupně s prohloubeným přijetím bezdomovectví komplikuje. Za předpokladu, že většina programů se orientuje na externí potřeby lidí bez domova, nemělo by být překvapivé, že vysoké procento populace bezdomovců nebude využívat služby. Kdyby je využili, znamenalo by to v důsledku narušení jejich integrity, o kterou tvrdě bojovali. Soběstačnost může tvořit vzorec přežití na ulici, může vytvářet i okolnosti, které zvyšují pravděpodobnost dlouhodobého bezdomovectví. (nevyužití služeb, méně pokusů o návrat). Neadaptovaní bezdomovci mohou lépe reagovat na externí služby z programů pro bezdomovce. Tito lidé strávili obecně na ulici méně času a mají údajně méně přátel mezi bezdomovci. V důsledku toho se častěji pokoušejí o návrat a mají nižší sebeúctu. (Osborne, 2002, s. 49 - 50)

K výše uvedenému výzkumu bych chtěla podotknout, že jsem se také setkala s lidmi bez domova, kteří žili na ulici, squatu, více než dva roky, a i přesto, že se o sebe na ulici dokázali „postarat“ a neměli primárně externí potřeb, právě jejich soběstačnost měla vliv na to, že se jim *návrat do většinové společnosti* povedl uskutečnit.

3 ČLOVĚK ŽIJÍCÍ VE SQUATU JAKOŽTO ČLOVĚK BUDUJÍCÍ SI IDENTITU

Erving Goffman popisuje koncept morální kariéry, kdy „sociální identitou“ míní očekávání druhých od naší osoby, a „identitou ega“ označuje soubor mínění a představ člověka o sobě samém. „Morální kariéra“ zachycuje historii změn v identitě ega stigmatizovaného člověka. Tyto změny v nahlížení na sebe sama jsou charakterizovány pozvolným nahrazováním starých norem a hodnot, které pro život stigmatizovaného přestaly být smysluplné, takovými normami a hodnotami, které jsou schopny jeho nový život smyslem naplňovat i nadále. (Holpuch, 2011, odst. 26)

Lidé bez domova si mohou nechat identitu vnutit od ostatních, třeba když na ně kolemjdoucí zakřičí: „najdi si práci, ty vagabunde!“, nebo v případě, kdy člověk bez domova neuvádí, že bydlí na squatu, protože tuší, jaký pohled by na něj mohl mít potenciální zaměstnavatel. V takovém případě mluvíme o přidělení sociální identity. Lidé bez domova se také mohou hlásit o svou osobní identitu, kterou sami uznají, přiřknou si význam a mají přitom ohledy sami k sobě. Mnoho lidí bez domova se snaží distancovat od tradiční identity bezdomovce, neboť tento krok zvyšuje jejich sebeúctu. Kdo jednoduše přijme roli bezdomovce, přijímá zároveň v důsledku i sociální identitu, tedy představy ostatních o bezdomovcích. Distancováním se od role může člověk bez domova přinejmenším poukázat na to, že „prostě není další bezdomovec ze squatu.“ (Osborne, 2002, s. 44 - 45)

Při nahlížení na bezdomovství a způsob tohoto života můžeme vycházet z konceptu „analýzy rámců“. Rámce jsou určité perspektivy, které si lidé vytvářejí a jimiž „dešifrují svět“. Jedná se v podstatě o analytické konstrukty „obyčejných lidí“, jejichž prostřednictvím světu připisují smysl. Rámec je sumou vzájemně provázaných symbolů, které utvářejí určitý předobraz reality, aby „neurčitosti“, s níž se člověk setkává, připisovaly konkrétní význam. Lidé poznali, že určité objekty se nacházejí v určitých vztazích a předpokládají, že tomu tak bude i v budoucnu. Rámce tedy vznikají na základě dřívějších zkušeností. Na vše nové, s čím se člověk setkává, nahlíží prostřednictvím těch rámců, které již zná. Realitu, s níž se doposud nesešel, se snaží nejprve připodobnit k tomu, co už zná z dřívějšího života. Teprve v okamžiku, kdy staré rámce selhávají, když dřívější zkušenost nepomáhá vysvětlit nové, když tato zkušenost

je s poznávanou realitou v rozporu, člověk tyto rámce upravuje. A jelikož rámec je oblast, v níž vnímání okolního světa splývá s vnímáním sebe sama, se změnou rámců, které člověk užívá, se mění i jeho sebepojetí, identita ega. Přechod z prostředí dominantní kultury do prostředí lidí bez domova je velmi dobrou ukázkou takovéto výměny (případně inovace) užívaných rámců a s tím související změny vlastního sebepojetí. (Holpuch, 2011, odst. 17)

Jak si člověk bez domova, na squatu, zachová stálou identitu, žije-li v podstatě v nejistých podmínkách? Osoby bez domova používají různé strategie, aby si zachovaly vlastní identitu a vědomí vlastní hodnoty. Tyto strategie zahrnují: přijetí bezdomovství jako součást vlastní identity; odtržení se od většinové společnosti; hodnocení vlastního postavení podle společenského srovnání; přizpůsobení se současným životním podmínkám; migraci do prostředí bezdomoveckých komunit, které podporují určité osobní vlastnosti, jako například soběstačnost; navazování vztahů, v rámci nichž dochází k obohacení od jiných osob a spolupráci s nimi. (Osborne, 2002, s. 44)

Ne všechny osoby žijící na squatu mají možnost a prostor k vytváření kladného hodnocení sebe sama, budování jedné své soudržné vlastní identity. Na tento proces mají výrazný vliv lidé, se kterými člověk bez domova squat obývá, vztahy, které ve skupině působí, a také prostor, v rámci kterého se spoluzití lidí bez domova odehrává.

3.1 BUDOVÁNÍ IDENTITY SKRZ SOCIÁLNÍ VZTAHY

Jedinec v dnešní společnosti je definován svou jedinečnou osobní identitou, která je mu vlastní, z pohledu jedince je skrytá uvnitř každého a člověk ji musí objevovat (objevování je ovšem do značné míry konstruováním). Cílem je najít sama sebe a žít ve shodě se sebou samým. Toto objevování se děje v dialogu, jak vnitřním, tak vnějším, s jinými lidmi. Individuum proto potřebuje blízké citové vztahy, které mu umožňují objevovat se a vytvářet samo sebe. Každý člověk potřebuje k tomu, aby měl pocit smyslu pozitivní existence, nějakého blízkého druhého, stabilního a exkluzivního, pohled druhého, který mu dává “kontinuální pocit, že existuje“. (Radimská, 2003, s. 678)

Při zkoumání vlivu jiných lidí na naše chování je užitečné zaměřit se na skupiny, které nás obklopují. Pro porozumění mezilidské interakci je velmi důležité vzít v úvahu proces sociální identifikace. Vzájemně na sebe nepůsobíme jen jako jedinci hrající své role podle určitého scénáře. Také se identifikujeme se sociálními skupinami, ke kterým náležíme, a tato identifikace určuje náš přístup k interakci s druhými lidmi. (Hayes, 2011, s. 13 – 14) Sebepojetí je tak z velké části tvořeno na základě sociálního srovnání s touto referenční skupinou. Nesrovnáváme se s úplně jinými lidmi, ale s těmi, které považujeme za sobě podobné. (Hayes, 2011, s. 21)

Lidé žijící na squatu mohou zažít pocit naplnění vlastní existence, utváření sebe sama prostřednictvím spoluobyvatel, se kterými squat obývají. Toto nacházení a budování identity vypadá bezesporu jinak, pokud člověk zažívá pocit sdílení a náležení do společenství, pocit toho, že jeho slovo má váhu a že jej ostatní okolo něj poslouchají a váží si jej, oproti takovým společenství lidí bez domova, kde se zájem o druhého neprojevuje a jediným společným znakem je neuspokojená stránka bydlení, nejistota a nestálost navázaných vztahů.

Sociální identifikace je spojena se dvěma základními lidskými pohnutkami. Jednou je tendence seskupovat věci do kategorií. Tento sklon projevujeme při vnímání lidí, věcí i událostí. Druhou pohnutkou je vyhledávání všeho, co posílí naši sebeúctu, a umožní nám tedy smýšlet o sobě dobře – obě tyto pohnutky silně ovlivňují naše interakce s druhými lidmi. (Hayes, 2011, s. 14)

Své sebepojetí průběžně upravujeme a přizpůsobujeme. Vytváříme si tak obrázek a otom, jací jsme. Ten je založen z části na zkušenosti a zčásti na pozorování a hodnocení vlastního chování ve společenských situacích. (Hayes, 2011, s. 13)

Lidé žijící na squatu si své vlastní vnímání a hodnocení utvářejí také na základě jiných skupin, se kterými squat obývají. Jelikož kooperace a spolupráce skupin na squatu se různí, lidé se s ostatními srovnávají, jejich chování a jednání může být ovlivněno motivací uchovat si o sobě kladný sebeobraz.

3.2 BUDOVÁNÍ IDENTITY SKRZ FYZICKÝ PROSTOR

Veřejný prostor je vnímán jako prostor pro setkávání, nákupy, rekreaci, ale není v něm dovoleno to, co patří k soukromému prostoru. Spát, vařit, močit. To je jistě v pořádku, když všichni mají svůj soukromý prostor, kde mohou tyto potřeby uskutečnit. Lidé bez domova nemají pod svou mocí žádný soukromý prostor, proto jsou odkázáni na užívání veřejného prostoru i v ryze soukromých potřebách. Proto obvykle nepatří mezi *vhodnou veřejnost*, které je veřejný prostor určen,¹³ a jsou vystavováni konfrontaci mezi sociální a osobní identitou.

Jedinec pak není viděn jako individuum, ale jako součást *té skupiny*, která se *neumí chovat na veřejnosti*. V takovém případě je často konfrontován s přijetím sociální identity – bude okřikován, aby se *neflákal*, našel práci, bydlení.

To, že si člověk najde bydlení, pokoj, ještě neznamená, že získá zpět svoji sebeúctu, bude objevovat svoji identitu. Osobní prostor má své silné stránky, ale nestačí. Na vytváření identity nemá vliv pouze samotný prostor, ale v tomto prostoru musíme mít pocit, možnost zažít si uvědomovat, že se zde můžeme realizovat, že tento prostor sdílíme s lidmi, kteří nás vnímají a berou, nezradí. Těžko bude člověk bez domova hledat a nalézat svoji vlastní kladnou osobní identitu, např. když bude žít na noclehárně, nebo ubytovně, s lidmi, které si nevybral, s lidmi, ke kterým nemá žádný vztah, kteří pro něj nějakým způsobem nejsou významní. „*Život na ubytovně považuje většina výzkumníků za život s obtížnými životními podmínkami, pokud jde o zachování identity.*“ (Osborne, 2002, s. 44)

Pokoj, místo, má pro člověka bez domova smysl jedině tehdy, je-li místem nějaké „osobní“ činnosti, či činností; ne pouze prázdným prostorem bez vztahů a činností. *Pokoj* má pro člověka jiný význam, je-li to místo pro jedince ve světě, u kterého má pocit jeho vlastnictví, možnost dekorace, uzpůsobení sobě samému, místo, které mu umožňuje mít svůj osobní svět.

Pokud se člověk ocitne v nové prostou, ale zůstává u sebe samého, u skutečnosti, že opustí své sociální šaty, které ho již neuspokojují, aniž by si oblékl nové, nedokáže se

¹³ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>

dostat dál. O člověka se pak pokouší prázdno – nenechává-li si pomoci žádným významným druhým a nedává-li si žádný cíl, žádnou činnost k uskutečnění, pro nic se nenadchne. (Singly, 2009, s. 15)

Otázka vlastního pokoje není v konstrukci identity jedinců druhotná, člověk potřebuje rozvíjet své osobní plány, angažovat se, aby jeho hluboké já odpovídalo jeho sociální identitě.

Výraz „bezdomovec“ představuje z hlediska dominantních pojednání především stigmatizující sociální identitu, jejíž osvojení na „lidi bez domova“ palčivě doléhá. S tímto stigmatizujícím předobrazem jsou lidé bez domova při hledání vlastní sebeúcty a identity neustále konfrontováni. (Holpuch, 2011, odst. 3 – 4) Získání vlastního prostoru, squatu, může člověku bez domova poskytnout prostor k jeho seberealizaci a prostřednictvím lidí, kteří s ním toto místo sdílejí, si může vytvářet vlastní kladný sebeobraz.

4 METODOLOGIE VÝZKUMU SDÍLENÉHO SQUATU JAKO ÚTOČIŠTĚ ČLOVĚKA BEZ DOMOVA

Sdílený squat, útočiště této formy bydlení, poskytuje jeho obyvateli, člověku bez domova, zabezpečení potřeb v různé míře. Pro některé se stává místem přespání s ostatními lidmi bez domova, pro jiné může být místem vztahů, jistoty, uspokojování nejen základních potřeb. Jaké zázemí squat poskytuje, jak si lidé bez domova, sdílející tento prostor zajišťují potřeby každodennosti a v jaké míře spolu komunikují a sdílejí, prezentuji v následujících kapitolách (kapitola pátá až osmá).

Předkládaný výzkum vychází z **rozhovorů**, **pozorování** lidí bez domova sdílejícími squat a člověkem, který tento squat pravidelně navštěvuje a spoluúčastní se aktivit, které se v rámci squatu odehrávají.

4.1 CÍL VÝZKUMU

Cílem výzkumu bylo zjistit, jaké **nabízí a poskytuje sdílený squat člověku bez domova útočiště**, jakým způsobem si lidé, obývající tento squat, zabezpečují své potřeby, jakým způsobem jim k tomu slouží sdílení prostoru s ostatními lidmi bez domova.

4.2 PŘÍPADOVÁ STUDIE

Případová studie, kterou jsem pro výzkum zvolila, je základním a jedním z nejrozšířenějších typů výzkumu v rámci kvalitativního přístupu. V mé práci je centrem pozornosti tohoto typu výzkumu jako případ **skupina**, (Miovský, 2006, s. 94) zjišťování a analyzování vztahů a aktivit v této skupině. (Hendl, 2005, s. 105)

„Analýza jednotlivých případů nám v průběhu celého výzkumu umožňuje sledování, popisování a vysvětlování případu v jeho komplexnosti, a díky tomu může dospět k přesnějším a do hloubky jdoucím výsledkům. Jejich prostřednictvím tak máme možnost lépe porozumět jednotlivým vztahům i celkovým souvislostem.“ (Miovský, 2006, s. 94)

S lidmi bez domova, již obývají daný squat, a s mužem, který tento squat pravidelně navštěvuje, jsem se stýkala a komunikovala jak v rámci **individuálních rozhovorů**, tak v přítomnosti **celé skupiny** nebo **části jejich členů**

Případová studie byla prováděna se skupinou lidí bez domova, již tvoří dvě ženy a dva muži, kteří společně obývají squat, a jedním mužem, který využívá pobytovou sociální službu pro lidi bez domova v blízkosti squatu. Tři respondenti využívají v minimální míře služeb Nízkoprahového denního centra pro lidi bez domova Charity Olomouc, jinak je tento squat kontaktován přibližně jedenkrát za měsíc terénními pracovníky.

S respondenty Marií, Zuzanou a Václavem jsem se již před výzkumem setkala prostřednictvím svého zaměstnání, při poskytování služeb v rámci terénního programu a nízkoprahového denního centra. Zbylé dva respondenty, Michala a Petra, jsem kontaktovala až při provádění výzkumu. Se všemi obyvateli jakožto skupinou obývajícím tento squat jsem před zahájením výzkumu v rámci terénní práce nepracovala ani nekomunikovala. Před uskutečněním rozhovorů mi byly životní příběhy respondentů neznámé. Všichni respondenti byli informováni o účelu rozhovoru (výzkum v rámci diplomové práce), jména respondentů byla pro účel této práce pozměněna.

4.3 PRŮBĚH VÝZKUMU

Výzkum byl zprvu prováděn při příležitosti Terénního programu Střediska pro lidi bez domova Charity Olomouc, poté jsem squat navštěvovala individuálně mimo zaměstnání. Prostřednictvím toho, že pracuji s lidmi bez domova, se zkrátila doba potřebná k nalezení zkoumaného squatu a vstup do této oblasti se mi otevřel za použití prostředků terénní sociální práce. (Matoušek, 2004, odst. 18) Výzkum probíhal od měsíce prosince 2011 do měsíce dubna 2012.

V začátcích výzkumu jsem squat navštěvovala za přítomnosti minimálně jednoho **terénního pracovníka**. Důvodem byla **bezpečnost** a **neznalost prostředí**, a také výhoda toho, že obyvatelé squatu se s terénními pracovníky již setkali. (Matoušek, 2004, odst. 46) V této době jsem do svého výzkumu čerpala především **pozorováním**, jelikož bylo patrné, že s respondenty vystupuji jako pracovník a zahájení nahrávaných

rozhovorů by, podle mého názoru, působilo nepřírozně, ať už z důvodu přítomnosti dalšího pracovníka, tak i z **nenavození dostatečné důvěry**, o které jsem se domnívala, že je možné ji rozvinout, pokud začnu squat pravidelně navštěvovat. (Matoušek, 2004, odst. 40) Výhodou návštěvy squatu s dalším pracovníkem bylo **neohlášení** mého příchodu a možnost pozorovat **chování respondentů v různých etapách** dne, které, jak se domnívám, se mohou také odrazit na sběru dat v rámci výzkumu.

Poté, co jsem squat čtyřikrát navštívila v rámci terénního programu, kontaktovala jsem paní Zuzanu **telefonicky** a **domluvila** si u ní na squatu **návštěvu**. Návštěvu jsem domlouvala buď na **dopolední hodiny**, kdy byla větší možnost provádět s respondenty **individuální rozhovory**, na období kolem **poledne**, kdy se respondenti zpravidla **setkávali k obědu** a měla jsem tak možnost komunikovat s celou skupinou, nebo krátce **po poledni**, kdy respondenti **odpočívali** a poté se zpravidla někteří vydávali mimo squat. Prostřednictvím paní Zuzany jsem tak navázala bližší kontakt s ostatními obyvateli squatu a začala provádět individuální rozhovory. (Matoušek, 2004, odst. 43) Squat jsem **z důvodu bezpečnosti nikdy sama nenavštívila v podvečerních hodinách**, kdy jsem se již dříve od respondentů dozvěděla, že převážně v této době někteří z nich **konzumují alkohol**.

Nepopírám, že **absence dat z této části dne**, kdy, podle informací paní Zuzany, se na squatu všichni setkávají a vykládají si zážitky, které za den prožili, může mít vliv na předkládaný výzkum, a to v podobě nezjištěných vypovídajících fakt. Stejně tak jako můj **každý předem ohlášený příchod** na squat, kterým jsem chtěla dát najevo **respekt k jejich prostoru a harmonogramu dne**, na druhou stranu si uvědomuji to, že na mě **byli „připraveni“** a vnímané procesy mně mohly být **prezentovány ne v obvyklé podobě**.

Respondenti byli tázáni, zda může být jejich rozhovor nahráván na **diktafon** a zda mohou být později osloveni – v případě nesrovnalostí, které mohou vyvstat při práci s daným materiálem. Individuální rozhovory se čtyřmi respondenty probíhaly bez přítomnosti ostatních členů skupiny, rozhovor s Michalem probíhal za přítomnosti Marie a Zuzany, kdy si tento rozhovor respondent takto přál, za přítomnosti obou respondentek. Michal uvedl, že nemá potíže mluvit otevřeně i v přítomnosti Marie

a Zuzany. Ani na výzvu, že můžeme jít jinam, nechtěl opustit místnost z důvodu nepříznivého počasí.

Každého respondenta jsem se zeptala formou otázky „*čím bych vám mohla udělat radost za to, že jste mi věnoval/a čas*“ na **způsob odměny**, kterou bych mu mohla za poskytnutý rozhovor přinést. Jako způsob poděkování si respondenti zvolili tabák, mucholapky, plácačku na mouchy a kávu.

Respondenti Michal, Marie a Zuzana mi při předposlední návštěvě squatu nabídli možnost **strávit s nimi jeden celý den i s nocí**. I když je tato nabídka pro výzkumníka výraznou výhodou, odmítla jsem ji z bezpečnostních a hygienických důvodů a z důvodu stravování, kdy nabízení jídla a pití bylo od respondentů pravidelností, které se dalo v relativně krátkých návštěvách v rámci výzkumu vykomunikovat odmítnutím, při tomto delším pobytu jsem však odmítnutím vnímala riziko vzniku bariéry mezi mnou a respondenty. Nabídku respondentů jsem vyhodnotila jako signál určité otevřenosti vůči mé osobě a snad předpoklad, že v mé přítomnosti nemají potřebu být ostražiti, jaké pohledy se mi naskytnou.

4.4 METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU

Pro předkládaný výzkum jsem zvolila *kvalitativní přístup* (případová studie skupiny), jehož cílem je respektování různorodosti kontextuálních souvislostí a chápání každé situace jako jedinečné a neopakovatelné. (Miovský, 2006, s. 72) Případovou studii skupiny jsem prováděla prostřednictvím **individuálních rozhovorů** s respondenty, které jsem nahrávala na diktafon a prostřednictvím rozhovorů s více respondenty v rámci **diskuze ve skupině**, jejíž poznatky jsem zaznamenávala do deníku písemně po odchodu z místa výzkumu.

„Strategie případové studie je vhodná tehdy, když výzkumné otázky jsou typu *proč* a *jak* a současně máme možnost jen malé kontroly nad zkoumanými procesy a událostmi. Dále pokud je zkoumaný fenomén aktuální, soudobý a v reálném životním kontextu a pokud hranice mezi případem a kontextem nejsou příliš ostré a je žádoucí využít více zdrojů důkazů.“ (Miovský, 2006, s. 94)

Kvalitativní rozhovory jsem vedla pomocí otázek, které se vztahovaly ke zkušenostem dotazovaných, k jejich pocitům, názorům, znalostem a vnímání. Během rozhovorů jsem se dotazovala pomocí otázek demografických a kontextových. (Hendl, 2005, s. 168)

V rámci výzkumu jsem získávala data rovněž **pozorováním**, poznatky z pozorování jsem rovněž zapisovala do deníku po ukončení kontaktu s respondenty. Ve skupině jsem vystupovala jako *zúčastněný pozorovatel*, dotazovala jsem se na předměty a okolnosti, které jsem na squatu pozorovala, data jsem získávala prostřednictvím vizuálních, sluchových, čichových, pocitových vjemů. (Hendl, 2005, s. 191)

Individuální rozhovory s respondenty jsem prováděla *pomocí návodu*, tak, že jsem si stanovila několik otázek, témat, jež jsem pokládala za užitečné v rámci rozhovoru probrat. Současně je tímto způsobem vedení rozhovoru s několika respondenty zaručeno strukturovanější provádění rozhovorů, které následně ulehčuje jejich srovnání. (Hendl, 2005, s. 174)

Jaké útočiště poskytuje člověku bez domova sdílený squat? Ke zjištění odpovědi na výzkumnou otázku byly rozhovory s respondenty vedeny pomocí tematických okruhů:

Jak dlouho obývá respondent squat, jak se do squatu dostal.

Jak vypadá respondentův běžný den.

Čím je pro respondenta prostor, který obývá.

Které vybavení, úpravy respondent zajišťoval.

Kdy pociťuje, pociťoval respondent na squatu strach.

Zda a z jakého důvodu využívá respondent sociálních služeb.

S kým si respondent na squatu nejvíce rozumí.

Kdo jsou osoby, které respondenta na squatu navštěvují a jaké s nimi má vztahy.

Co by respondent dělal v případě, že se squat zruší.

Jean-Claude Kaufmann popisuje tzv. „*chápající*“ rozhovor, neboli „*hloubkový*“ kvalitativní, ve kterém jde především o to, aby rozhovor získal tu správnou hloubku. Tohoto cíle je možné dosáhnout tehdy, podaří – li se nalézt tón co nejbližší konverzaci mezi dvěma rovnými jedinci, tedy výzkumníkem a respondentem. Někdy se tato situace stane, zapomene se na rámeček rozhovoru a prostě se povídá o daném tématu. Takové

momenty by ale neměly trvat příliš dlouho, mohly by rozhovor úplně destruktuovat. (Kaufmann, 2006, s. 47 – 48) „Výzkumník se musí, aby získal informace, které potřebuje, co nejvíce přiblížit konverzačnímu stylu, ale nenechat se přímo vtáhnout do skutečné konverzace. Ideálem při chápajícím rozhovoru je odstranit hierarchii mezi výzkumníkem a respondentem, ale nenastolit ekvivalenci pozic. Každý aktér si zachovává svou specifickou roli.“ (Kaufmann, 2006, s. 48)

I když má výzkumník předem připraveny otázky, oblasti, na které se respondenta bude ptát, klíčovým prvkem *chápajícího* rozhovoru je schopnost výzkumníka co nejvhodněji během rozhovoru pokládat otázky, které vymýšlí na základě informací získaných od respondenta během rozhovoru. „Nejlepší otázka totiž není obsažena v připravené „mřížce“, je třeba ji vymyslet na základě toho, co řekne respondent.“ (Kaufmann, 2006, s. 48) K nalezení té správné otázky vede cesta jedině přes pozorné naslouchání tomu, co respondent řekl, a nad vhodnou otázkou přemýšlí a formuluje ji tehdy, kdy respondent hovoří.

4.5 METODY ZPRACOVÁNÍ DAT

Získaná data v rámci výzkumu jsem zpracovávala prostřednictvím *kvalitativní analýzy*, jejíž cílem je zpracování materiálu smysluplným a užitečným způsobem, a nalezení odpovědi na položenou výzkumnou otázku. (Hendl, 2005, s. 223)

Mnou použitá *analýza orientovaná na případ* chápe případ jako celistvou entitu, hledá asociace, příčiny a následky uvnitř případu, tento přístup je vhodný při hledání specifických, konkrétních, historicky zdůvodněných uspořádání a seskupení v malé množině případů. (Hendl, 2005, s. 226 – 227)

Individuální rozhovory s respondenty jsem zaznamenávala pomocí audiozáznamu, poté jsem data přepsala do textové podoby. Při pročitání textu jsem pojednávala, zda se jedná o **segment**, který obsahuje z hlediska cíle mého výzkumu nějaký význam. Významovou jednotkou pro mě bylo slovo, věta, odstavec, nebo také údaj, který se objevoval napříč zjišťovanými fakty. Prostřednictvím **kódování** jsem data, relevantní k výzkumné otázce, konceptu a tématu, klasifikovala a kategorizovala tak, aby tvořila smysluplné skupiny podle oblastí. (Hendl, 2005, s. 228 – 229) Kódování odhaluje v datech určitá

témata, která jsou nejprve na nízké úrovni abstrakce, mají vztah k položeným výzkumným otázkám, k přečtené literatuře nebo jde o nové myšlenky vznikající, jak výzkumník proniká k textu. Tato fáze pomáhá výzkumníkovi vidět témata v celku a stimuluje ho při hledání dalších témat. (Hendl, 2005, s. 247)

Kódy označují věci jako jídlo, topení, spánek, přátelství, rodinu, může se jednat o podstatná jména nebo slovesa, identifikujeme taktéž obecnější kategorie, jejichž jsou tyto věci nadřazeny, např. potřeby, pracovní aktivity, sociální vztahy. Při kódování jsem hledala taktéž přídavná jména, jako vlastnosti těchto kategorií, kdy Hendl hovoří o tzv. dimenzionalizaci. V takovém případě je jedno, zda vlastnosti odvozujeme se samotných dat, či zda pocházejí od respondentů nebo od výzkumníka. Dimenzionalizací jsem upřesňovala vlastnosti, pomocí nichž je možné rozlišit události, spadající do jedné kategorie. (Hendl, 2005, s. 247)

Význam kódů jsem rovněž ustanovovala pomocí **poznámek**, které jsem si zapisovala při sběru dat v rámci pozorování a kontaktu s respondenty a o tyto poznámky, mající spojitost ke kódům a jejich vztahům, jsem data doplňovala, aby došlo k přesnějšímu uvedení, nebo propojení několika částí. (Hendl, 2005, s. 229) V průběhu kódování jsem označovala příčiny a důsledky, podmínky a interakce, strategie a procesy a vytvářela tak „osy“, propojující jednotlivé kategorie. (Hendl, 2005, s. 248) Rozčlenění prezentovaných oblastí, které v páté kapitole popisuji, předkládám podle témat, která nejsilněji, v rámci kódování, vystupují do popředí, jako hlavní témata. Hledání dalších kategorií a konceptů, dalšího datového materiálu, jsem přerušila v okamžiku, když žádné další kódování nepřinášelo nové poznatky. (Hendl, 2005, s. 251)

Podle R. E. Stakea nelze přesně identifikovat okamžik, kdy analýza začíná. Analýzou může být již přiřazení významu prvnímu dojmu v terénu, ale také to je konečné shromáždění dat a poznatků. Hledání významu dat je často hledáním pravidelností, konzistencí za určitých podmínek. Někdy jsme schopni odhalit význam již pomocí jedné události, častěji však je podstatné, že instance, jako zástupci určitého významu se opakují v několika událostech nebo případech. Někdy určité pravidelnosti předpokládáme předem, jiné se objevují teprve v průběhu studie. (Hendl, 2005, s. 226)

Již při prvních návštěvách na squatu jsem si všimla, s jakým nasazením se obyvatelé starají o svou společnou místnost, a usuzovala jsem, že tento obraz je důležitá vizitka jejich sebe prezentace. Tato domněnka se mi v průběhu výzkumu potvrdila, kdy jsem z rozhovorů s respondenty zjistila, že udržování pořádku je pro ně významnou předmětem, jak se vymezit vůči ostatním lidem bez domova.

5 PŘEDSTAVENÍ OBYVATEL A PROSTŘEDÍ SQUATU

Squat, na kterém jsem s lidmi bez domova dělala výzkum, se nachází na okraji města, v relativně klidné části. Tato budova je obývána přibližně patnácti lidmi bez domova, kteří žijí v několika místnostech. Respondenti mého výzkumu obývají jednu větší místnost, předsíň a malou místnost, která slouží jako toaleta. S ostatními lidmi bez domova, kteří se nacházejí v objektu, nijak výrazně nespolupracují, ani nekomunikují.

Místnost – squat – je obývána čtyřmi lidmi bez domova, bydlí zde Zuzana, Michal, Petr, Marie a pravidelně sem dochází každý den Václav, který v blízkosti squatu využívá pobytové sociální služby, azylového domu pro lidi bez domova, a dříve na tomto squatu se Zuzanou, Michalem a Petrem bydlel.

Squat této skupiny je oproti místnostem ostatních obyvatel budovy nejvíce upraven, v prostředí squatu jsem se cítila dobře, což se v druhu tohoto bydlení stává, domnívám se, málokdy. Squat svým zjevem vypovídá o spolupráci jednotlivých členů při zajišťování podmínek bydlení.

5.1 OBYVATELÉ A SYMPATIZANT SQUATU

Zuzaně je 48 let, na squatu je nejdéle, dva a půl roku, přišla sem jako první. O squatu se dozvěděla prostřednictvím svého známého, který tehdy využíval pobytové sociální služby v blízkosti squatu. Za pomoci jeho a dalších lidí bez domova místnost vyklidili a přinesli sem nábytek, který zrovna vyklízeli z pobytové sociální služby. Zuzana se již dříve znala s Václavem, bydleli spolu v bytě, poté pobývali ve stanech. Zuzana je momentálně bez příjmu, vyřizuje si sociální dávky. Na squatu je v partnerském vztahu s Petrem. Mezi její denní aktivity patří především vaření a úklid na squatu. „*Tak já jsem vlastně dělala takovou domácnost, jsem to zařídila pro lidi, tuto místnost.*“

Michalovi je 49 let. O squatu se dozvěděl od svých dřívějších kamarádů, kteří bydleli v této budově. Jezdil za nimi již dříve, někdy u nich přespál. Na squatu žije přes dva roky. Nejprve bydlel v přední části budovy, poté se přistěhoval k Zuzaně. Michal se stýká se svou bývalou manželkou, která žije v bytě, ona ale neví, kde Michal bydlí,

Michal si to nepřeje. Michal je momentálně bez příjmu, vyřizuje si téměř tři roky občanský průkaz.

„Aj mi dal kartu, navštívenku. Musím za ním zajít (pozn. za sociálním kurátorem), já furt, já nemám čas. Tak já za ním půjdu a přindu o peníze (myslí o peníze ze sběru) zas, že, o práci. A odpoledne on, já nevím, kdy tam je odpoledne. Říkám, musím za ním zajít, protože policajti mě otravujou, kde mám občanku, že. K čemu mně ale je, já ju nepotřebuju.“

Nejvíce času tráví s Václavem, chodí společně na „fáračku“ (vybírání kontejnerů) a podle Michala si spolu rozumí.

„Pan Václav? To je osobnost sama o sobě. To je jako, nevím, no. Se mnou jezdí na papír, se mnou popíjí, že. Vždy si pokecáme, o čemkoliv, on blbej taky není a právě proto sedáváme na mostě a probíráme tam různé věci, že. Tak povykládá se mnou a tak. O všem možným si povykládáme.“

Petr má 50 let, na squatu bydlí 14 měsíců. Petr se vrátil z výkonu trestu odnětí svobody, poté začal hledat svoji bývalou přítelkyni mezi lidmi bez domova, v této budově. Seznámil se zde se Zuzanou. Petr, podle svých slov, dřívější zkušenosti s bezdomovstvím neměl, pobýval vždy na podnájmech nebo ubytovnách. Petr má dva syny, s rodinou se nestýká. Pobírá invalidní důchod.

„Já jsem zvyklej úplně jinak žít. Úplně jinak. Na jinej život. Já jsem měl rodinnej život, byl jsem ženatej dvanáct let, mám dva kluky z bývalýho manželství a žil jsem jinak no, prostě.“

Marie má 60 let. Zнала se již dříve s Petrem, squat navštěvovala ještě v době, kdy bydlela s přítelem na ubytovně. Poté se rozešli a Marie se nastěhovala k Zuzaně, Michalovi a Petrovi. *„Já už jsem vlastně potřetí venku a oni ti bezdomovci, já už je tak znám, některý.“*

Marie pobírá vdovský důchod. Má dvě děti, dceru a syna, se kterými se často setkává. Když byla nemocná, bydlela u dcery téměř měsíc. Nejvíce činností vykonává se

Zuzanou, kdy společně vaří a uklízí. Marie má na squatu psa, malou fenku Ádu. Marie si momentálně vyřizuje starobní důchod, ráda luští křížovky, které jí Michal s Václavem vyfárají.

Václav má 55 let. Dříve bydlel pod stanem se Zuzanou, poté, když všichni odešli a on tam zůstal sám, nabídla mu Zuzana možnost bydlet s nimi na squatu. Přečkal zde jednu zimu, poté se přestěhoval na azylový dům v blízkosti squatu. Squat navštěvuje každý den, dochází sem téměř rok. Chodí s Michalem na *fáračku*, tráví s ním většinu dne. S ostatními na squatu společně obědvá a během dne se zde stravuje. Na squatu pobývá do pozdních odpoledních hodin, čte si s ostatními, popíjí alkohol. Václav obyvatelům squatu uschovává na azylovém domě potraviny, poskytuje jim pitnou vodu, pere ošacení.

„Kdyby tady jako nebydleli, a já tam měl být sám, třeba jako takhle od rána do večera, tak to by asi moc příjemný nebylo. Jako pro mě. Říkám, takhle mi to vyhovuje“

5.2 TECHNICKÉ ZÁZEMÍ A VYBAVENÍ SQUATU

Squat, ve kterém respondenti bydlí, působí upraveně a jde vidět, že se o něj obyvatelé pravidelně starají. Téměř při každé mé návštěvě paní Zuzana zametala nebo prováděla drobné práce v rámci úklidu. Na squatu je **koberec**, místnost je vybavena **dvojlůžkem**, které užívá Zuzana a Petr, Michal má **postel** na druhé straně místnosti a mezi nimi má na zemi **matraci** Marie. Jako lůžkoviny používají všichni peřiny s polštářem a povlečení. Zuzana s Petrem a Marie používají na svá lůžka přes den přehozy. V místnosti mají obyvatelé k dispozici **přístýlku**, kterou poskytují v případě, že u sebe nechávají někoho přespat. Důvodem byly situace, kdy *bylo potřeba* dotyčnému pomoci, např. z důvodu zdravotního stavu a mrazivého počasí. Pobyt tohoto „hosta“ obyvatelé podmiňují tím, aby dotyčný neměl svrab, vši, dbal o hygienu, nekradl.

Marie: *Ale to se musíme jooo znát. Ne nějakýho špindíru, nebo který by kradl. A třeba my jsme tady měli i toho od vedle, myslím dva dny a pak Michal 2 říká, ty seber se, my tady nejsme charita.*

Já - *Z jakého důvodu jste ho tady měli?*

Marie - *Bylo s ním zle, byl na tom špatně, byla zima, že, on tam měl zimu, tady se topilo. A pak vlastně oni přišli z toho azyláku, že ten kdo nemá topení, že může jít spát tam, přes ty mrazy. Takže tam chodil, využíval toho.*

Obyvatelé squatu užívají jako zdroj tepla **kamna** na dřevo, které zajistil bývalý přítel Zuzany. Navíc mají k dispozici **vaříč** na dvě **propan-butanové láhve**, které si pravidelně kupují a na nichž připravují jídlo. Na uskladnění nádobí a potravin používají starší **kredenc**. V místnosti mají obyvatelé nataženy **šňůry na sušení prádla**, na stěnách mají namontovány **poličky**, které slouží především ženám k odkládání kosmetických a hygienických potřeb. Měla jsem možnost vidět zde různé krémy, šampony, sprchovací mýdla, laky na nehty apod.

Této společné místnosti předchází chodba, ze které se jde na **toaletu**. Je to prostor, který dříve k těmto účelům sloužil, avšak po záchodu zůstala pouze díra v podlaze. Při obsazování squatu Petr sehnal záchodovou mísu.

„No, to jsem udělal. To jsem udělal víceméně pro Zuzanu, aby nemusela chodit do přírody. Je to prostě ženská, nejsou jako chlapi, že. Mísa je mísa. To jsem udělal pro ni.“ (Petr)

V místnosti mají respondenti dále **rádio**, umělohmotnou **vanu** na mytí, každý z respondentů má svoji **skříňku** na prádlo. Během návštěvy na squatu jsem si všimla, pro mě asi zvláštnosti, kterou jsem nikdy předtím na squatech nespátřila, a to, používání odpadkových sáčků do koše, které podle slov respondentů také dokupují, v případě, že je nezískají fáráním.

Obyvatelé squatu používají k zabezpečení squatu **zámek na dveřích**, dříve na squatu zůstával vždy jeden člověk, měli zkušenost s tím, že je v době jejich nepřítomnosti vykradli.

„V těch stanech tam je to krutější, tam vlastně člověk vyleze ze stanu a prší. Já jsem to sice měla tak, abych měla ještě před tím stanem sucho, že. Tady je to ale lepší. Tak my jsme tam měli taky propan-butan na vaření, ta voda se tam taky ohřála, ale ty podmínky jsou tam horší.“ (Marie)

6 ČINNOSTI S OHLEDEM NA ZAJIŠTĚNÍ ŽIVOTA A ŽIVOBYTÍ

Otázka zajištění si základních životních potřeb je pro lidi, kteří žijí v těchto podmínkách každodenní starostí. Během dne si musí zajistit věci k přežití, čemuž uzpůsobují harmonogram dne. Pro větší efektivitu mají mezi sebou také rozděleny povinnosti. Někteří zajišťují potraviny, pitnou vodu, dřevo na topení, teplé a čisté ošacení, jiní získávají finanční prostředky prostřednictvím sběru, které využívají ke koupi propanbutanových lahví a jiných potřeb, které nezískají *fáráním*. Mimo každodenní povinnosti mají obyvatelé squatu i odpočinkové chvíle, během kterých si čtou, poslouchají rádio, luští křížovky.

6.1 ZAJIŠTĚNÍ POTRAVIN A JEJICH USKLADNĚNÍ

Většina potravin, které na squatu respondenti konzumují, získají *fáráním*. To zajišťuje především Michal a Václav, někdy se k nim připojuje Petr. Mezi potraviny, které nakupují, patří zpravidla pečivo, sádlo a maso, zbylé potraviny si, podle jejich slov, vesměs všechny získají *fáráním*.

Václav – *Včera to bylo dobrý, to jsme kupovali akorát sádlo a toaletáky. Dnes jsme měli štěstí, jsme našli za Lidlem docela slušnou zásobu potravin. Ráno tam bývá tak třeba osm, deset lidí. Už tam čekajou a doufajou, že něco vytáhnou ven.*“

Já – *Jsou tam nějaké rozbroje?*

Václav – *Dokud to nevytáhnou, tak jsme všichni kamarádi. Jak to vytáhnou, tak to už je potom boj. Když to má v ruce, tak je to jeho. Ale když dva chytanou jednu věc, tak už začne být tahanica.*

Když jsem se ptala Zuzany, jakým způsobem shání potraviny na vaření, trochu váhala s odpovědí, jakoby si myslela, že o ní, která se prezentuje tím, že dbá o pořádek a čistotu, budu mít špatné mínění.

Zuzana – *Mám to říct?*

Já – *Jak chcete vy.*

Zuzana – *Já to řeknu, za Lidlem. Ale tam většinou mají balený věci, všechno čistý, já to jenom umyju, je to v obale. Já to udělám pořádně, aj Majka mi pomáhá. Nebo ona zajde ke kámošům a tam je taky balený všechno, pěkně čistý.*

Zuzana i Mari na *fáračku* nechodí. Je to pouze v případě, že jim muži dají vědět, ony přijedou na kole ke kontejnerům, naloží si *vyfárané* věci a odjedou. Marie popisuje, že by jí to bylo nepříjemné, kdyby ji někdo viděl.

Já – *Nikdy bych netušila, že se dá vyfárat tolik věcí.*

Marie – *No, to teda jo. Tak je to ostuda. Třeba za ten Lidl, já bych se styděla, chodit někam do popelnic a tak, ale za ten Lidl, já tam jedu kolem a oni mě to povydělávaj a já si to naložím na to kolo a dovezu to sem.*

Já – *A tam to není nijak vidět?*

Marie – *Tam to není vidět, právě.*

Já – *A kdybyste měla něco vzít, kde by chodili lidi?*

Marie – *To bych nevzala, já bych se styděla, to ne. Ale je fakt, vyfárá se kde co, kde co. Konzervy, prostě všechno, všechno. Jako něco z toho bývá aj zkažený, protože je to po té záruce a oni to musí dávat pryč. Ted' jsem dceři, já vám to schválně ukážu, to jsou drahý krémy jak hrom, ona je na ně zvyklá a těm nic není.*

Já – *To bylo taky v kontejneru?*

Marie – *Taky, a oni ti blbci, tak jsou to chlapi, oni vzali jenom jednu krabici a byly tam čtyři. Pak už tam nebyly druhý den, pak už to někdo sebral zas.*

Z rozhovorů s lidmi ze squatu mi není příliš patrné, jakým způsobem se jeho obyvatelé domlouvají na platbě potravin nebo jiných věcí, které je třeba koupit. Respektive není mi jasné, jak je možné, že mezi obyvateli squatu nevznikají žádné hádky, když nemají společnou kasu, do které by přispívali stejným dílem, a naopak každý přispívá momentální různou, nezjistitelnou, měrou. Jediným klíčem, jak se domnívám, je to, že kdo má aktuálně finance, nebo získal peníze prostřednictvím odvozu věcí do sběrný, ten nakoupí pro ostatní, co je potřeba, především k zajištění surovin na přípravu oběda. I když má Marie příjem, Zuzana uvádí, že ženy primárně přispívat nemusí.

Zuzana – *Protože my jsme holky, my se o ně staráme. Vaříme, uklízíme, dáváme to do richtiku. A oni zajišťují ten zbytek. Ale když potřebují pomoci, tak jim pomůžem. Tak to funguje. V naší místnosti to tak funguje.*

Já – *A když má peníze paní Marie, tak se za to někdy koupí něco pro všechny?*

Zuzana – *Ona třeba jde a koupí maso. Když není maso, tak se koupí maso. Když je dobré maso, třeba v těch balíčkách, z fáračky, tak to prostě se ještě umyje, no není špinavý, to je zabalený. Umyjem to, dáme to do těch sáčků mikrotenových a šup do ledničky k Vaškovi. A když je zima, tak to máme tam na skříni, tam je ta velká skříň.*

Já – *Když se tady dělají nákupy některých věcí, které se nedají vyfárat, za čí peníze se to kupuje?*

Michal – *Někteří berou peníze, tu podporu, tak z toho se třeba kolikrát koupí. Schovají si to a z toho se koupí třeba maso. Tady se kupuje normálně maso, játra a takový hovadinky na vaření, že. No, hodně se tady vaří. Třeba Petr koupil, tam je levná masna, tak on tam jde, tam nakoupí masa se Zuzanou, my třeba jdeme na fáračku, doneseme rýži, těstoviny, brambory.*

Já – *Jsou tady někdy rozbroje, že někdo dělá víc a někdo míň? Někdo přispívá víc, jiný míň?*

Michal – *Ne, tady: nechce se ti dělat, tak nedělej. Tak nemusí pořád člověk být v zápřahu.*

V případě, že při farání objeví větší množství masa, uschová ho Václav na azylovém domě v ledniče nebo mrazáku, nebo se o něj obyvatelé rozdělí s párem, ženou a mužem, kteří bydlí nedaleko squatu v bývalé kotelně.

„Zrovna včera tady byla Petra a „paní Maruško, my nemáme zeleninu do polívky“, tak jsem jí dávala, že. A když ona má česnek, tak zase tam jdu pro česnek. Si vypomáháme jako takhle. Nebo když se padne na víc masa, čerstvýho, dobrýho masa a my máme vlastně, ten Vašek nám to nosí do té ledničky a tam je jenom takový malý mražáček, tak to maso se rozdává, že, aby se to nezkazilo. A když mají oni, tak zas naopak.“ (Marie) (viz kapitola 2. 2 Squat jako fyzický prostor pro bydlení)

6.2 HARMONOGRAM DNE V KONTEXTU ZAJIŠTĚNÍ POTŘEB NA SQUATU

Ve squatu jsou aktivity obyvatel rozděleny, dalo by se říci, na **ženské a mužské práce**. Ženy se starají primárně o **úklid** na squatu, **vaření** jídla, **topení** v kamnech, muži zajišťují **fárání**, **dřevo** k topení, **donášení vody** na vaření a hygienu.

Na squatu vstává nejdříve Petr, před sedmou hodinou ráno. Je pravidlem, že všem uvaří kávu. Kolem sedmé hodiny přichází Václav, spolu s Michalem jezdí každý den na *fáračku*. Berou si „dvoukolák“ a vyráží na *své pravidelné okruhy*, jak říká Václav. Sbírají papír, železo a jiné věci, které se dají zpeněžit, a mimo to hlavně shánějí věci, které se dají užít ke spotřebě na squatu. Někdy se k nim přidává Petr, ale to spíše výjimečně. Petr připravuje zpravidla dřevo na topení a odpoledne společně s Václavem přináší vodu z azylového domu.

„Tak lidi vyhazují všechno. Dneska jsme třeba našli u jedné popelnice položené friták, ten váží skoro 3 kila a je to nerez, tady je 28 Kč za kilo, takže zas by byly nějaký peníze, no. Někdy železo se dá najít, hliník, i papír, 1, 20 Kč za kilo. To se musíme hodně nachodit.“ (Václav)

Michal s Václavem mají obchůzky, kdy *fárají*, spojeny, dalo by se říci, s odpočinkem. Kromě toho, že sbírají věci užitečné pro squat, díky tomu, že sbírají i věci vhodné do sběrnů, mohou si během denních pochůzek pořídit víno a téměř každý den si sednou u Lidlu na most, kde pozorují auta a povídají si.

Když jsem navštěvovala squat, stávalo se pravidelností, že Zuzana uklízela nebo přitápěla v kamnech. Zuzana dbá velmi o pořádek, myslím si, že očekává, že si toho ostatní všimnou a ocení ji. Společně s Marií vaří oběd, ke kterému se schází spolu s ostatními.

„No, já si uklidím, oni přijdou tak kolem dvou, když Vašek nechodí na tu práci (pozn. veřejná služba) přijdou kolem jedné, už mají navařený horký jídlo, protože já už vím, jaký je čas. No, a když je třeba chladno, tak třeba si řeknu, no, přijdou tak ve dvanáct hodin, tak já už si navařím.“ (Zuzana)

V odpoledních hodinách obyvatelé na squatu odpočívají, muži většinou popíjejí víno, podle potřeby přinesou vodu z azylového domu, provádí hygienu na squatu, nebo se jdou sprchovat na azylový dům. Václav kolem sedmé, osmé hodiny odchází na azylový dům. Na squatu mají v devět hodin večerku.

6.3 ČISTOTA A OSOBNÍ HYGIENA NA SQUATU

Obyvatelé squatu provádí svou hygienu na azylovém domě, nebo v prostorách squatu. Sprchy na azylovém domě využívají prostřednictvím zaměstnanců, kteří je vpustí dovnitř. Tato skutečnost není pravidelností, odvíjí se od toho, který ze zaměstnanců má právě na azylovém domě službu.

Michal popisuje spolupráci s jedním ze zaměstnanců azylového domu: *„Záleží na určitém člověku, že nás tam pustí, jinak nás tam nepouštěj. On je docela dobrý, kolikrát tady za náma přijde, řekne, pojďte se okoupat. Je hodnej, aj pilu nám nabrousil.“*

Sprchovat se obyvatelé chodí na azylový dům jedenkrát až dvakrát týdně, jinak provádí hygienu pomocí umělohmotné vany na squatu. Z azylového domu čerpají vodu, většinou ji donáší Petr s Václavem.

Michal – *No, on jde Václav dovnitř a Petr mu strčí přes mříže kanystry a on mu nabere vodu. Někdy když je hodně vody, tak chodím aj já s tím Petrem.*

Zuzana – *To je dobrý, na umytí, na umývání nádobí, nemusíme tolik ohřívat vodu, plýtvat bombou.*

Zajímalo mě, jakým způsobem realizují hygienu především ženy, když jsou muži přítomni na squatu.

Já – *Jak to probíhá, když se tam vy ženy převlékáte?*

Zuzana – *Tak kluci nejsou zvědaví. Oni se nedívají, oni nejsou zvědaví, já si vlezu na postel, tam se převleču, Majka se převleče třeba v chodbičce. Ani my nejsme zvědavé. Kolikrát jsem se tady v létě koupala, převlíkla jsem se venku do plavek, vždycky mi přinesli kluci teplou vodu a já jsem se vykoupala.*

Marie – *Oni jdou ven, a, nebo tady se dá ten zátaras a umýváme se tady a oni sedijou tam. Zuzana – Kluci mi třeba donesou zabalený vložky z fáračky a třeba mně je i koupí, i když se stydí.*

Z pozorování se domnívám, že všichni respondenti dbají o hygienu: byli upravení, Zuzana i Marie měly nalakované nehty, make-up, na prstech byly vyzdobeny prsteny, používají oblečení bílých barev, což není u lidí bez domova zvykem.

Zuzana – *My chodíme taky na fáračku. Tak oni nám donesou většinou hygienu, nebo i my si najdem hygienu, nebo si najdeme třeba v pytlách věci, proberem to tam, že. Ložní prádlo si najdem čistý. Víte, já mám ráda všechny lidi na světě, ale i když jsou lidi bez domova, měli by se trochu líp oblíkat. Od toho je ta charita. My máme skříňky každéj, máme tam čistý věci, když tohle, tak Vašek nám vypere. Dáme mu tašku, on nám ji za dvě a půl hodinky vrátí a my si pověsíme prádlo tady na tu šňůru, že. A je to, takový. Hygienu je.*

Já – *A Vašek vám vypere prádlo na azylovém domě?*

Zuzana – *Jo, na azyláku. Tam se i kolikrát bavíme s vrátnýma a tak. Oni nás už mají rádi, ale jenom některé, že, určité lidi, kteří chodijou čistí, že a neblbnou a nechodí ožralí na koupání, jako tady sousedi.*

Na otázku, zda nemůže mít kvůli praní na azylovém domě Václav problémy, mi odpověděl: „*Nesmí to být moc často, ale tak určitě to tam někdo bude vědět, o tom se ví, já nejsu sám, tady se zas další stará právě o Jardu (pozn. člověk bez domova, který bydlí také v budově). Tak si vcelku jako pomáháme.*

Prací prášek získávají prostřednictvím fárání. Marie říká, že je možnost sehnat v kontejnerech také pěti nebo devítikilový prací prášek. Někdy se stává, že je schválně poničený obal, aby nebylo možné zužitkovat ho.

Já – *Takže i prací prášek se dá sehnat v kontejneru?*

Marie – *Jo, všechno, šak my máme všechno z tama. Fakt se musí stát, že se nevyfárá, že se musí dokoupit. Spíš dokupujeme, já nevím, třeba odlakovač na nehty, svíčky na svícení.*

Při návštěvě ve squatu jsem využila hygienického zařízení – toalety. Na WC jsem měla možnost spatřit různé čisticí prostředky, toaletní papír, vodu na splachování. Poté co jsem vyšla z této místnosti, bylo mi obyvateli oznámeno, kde najdu čistou vodu na ruce, kterou používají po vykonání potřeby.

6.4 KULTURNÍ ŽIVOT OBYVATEL SQUATU

Při návštěvách na squatu jsem pozorovala, jak se Michal s Václavem vraceli na squat, přinesli pro sebe a také pro Marii **časopisy, noviny, křížovky**. Zuzana mi řekla, že jsou všichni velcí čtenáři. Také během rozhovorů se mi tato informace potvrdila. Po obědě nastává na squatu odpočinková chvíle, kdy se Václav usadí k Michalovi na postel a jsou zabraní do tiskovin, které si přinesli z *fáračky*.

Michal říká, že Marie je stále oslovuje o křížovky: „*Ona chce furt po nás křížovky „jak narazíte na prázdný křížovky, tak sem s nima“*, ona taky aj čte, tak dovezem časopisy.“

Já – *Slyšela jsem, že hodně čtete, co vás tak baví?*

Michal – *Všechno. Já čtu všechno. Od novin, časopisů, všechno možný, prostě. Historii čtu, dějiny. Akorát mě nebaví čučet do knížek nějakých odborných, jo třeba angličtinu jsem četl, to mě nebavilo. Televiza není, tak já si čtu.*

Na squatu mají k dispozici obyvatelé **rádio**. Při mých návštěvách jsem pozorovala, že ho většinou poslouchal Petr. Jak jsem se dozvěděla od Michala, Petra zajímá sport, převážně **hokej**. Když dávají nějaký zápas v televizi, chodí se Petr s Michalem dívat na televizi na azylový dům.

„Někdy chodíme na azylák. Bud' nás tam pustí, a nebo chodím tam dozadu, v létě, když už je teplo, tak si vezmu židlu, sednu si k oknu, zapálím si, chlapi otevřou okno, protože v létě ho maj otevřený. No a sedím tam, udělám si čaj, nebo si vezmu víno, cigárko a posedím tam. Tam chodíme s Petrem. On většinou na ty zprávy večer, nebo když je fotbal, tak na ten sport.“ (Michal)

Michal s Václavem se při svých obchůzkách téměř pravidelně zastavují na mostě, kde odpočívají, povídají si, popíjejí víno, čtou si. Dalo by se to nazvat určitým rituálem.

Já – *Je nějaké místo, kde se během dne zastavíte?*

Michal – *Sedíme na mostě, tam za Lidlem.*

Já – *Co je na tom mostě takového lákavého?*

Michal – *Třeba auta tam jezdí. Já se rád dívám na auta. A sem tam se to tam srazí. Sledujeme, no. Kamiony, motorkáře. Se mi líbí, když to tam jezdí, když je teplo, v létě.*

Já – *Je to místo, kde se zastavujete každý den?*

Michal – *Jo, často jo. My si nabereme noviny a časopisy a tam sedíme a čteme a popíjíme, když je pěkně. No ne, když nás z tama vyžene vítr.*

Zuzana mi popisovala, že ji baví poslouchat Michala a Václava, když *se vrátí domů a vykládají si, co zažili a viděli*. Zuzana si píše **deník**, zapisuje si do něj jednotlivé příhody, které se stanou přes den a ty, které se dozví od ostatních.

7 SQUAT JAKO PROSTOR I MEZ BUDOVÁNÍ JÁ VE VZTAZÍCH S BLÍZKÝMI

Squat slouží jeho obyvatelům jako prostor k uspokojování potřeb, jako prostor, kde se odehrávají pravidla soužití. Prostřednictvím těchto pravidel posuzují jeho obyvatelé také ostatní lidi bez domova, utvářejí si taktéž pomocí nich vlastní sebeobraz. Následující text se věnuje prostoru squatu – to, jak ho obyvatelé vnímají, vztahům na squatu v souvislosti s pravidly a otázkou budoucnosti – jak je obyvateli squatu vnímána.

7.1 VNÍMÁNÍ PROSTORU A BUDOVÁNÍ IDENTITY V NĚM

Obyvatel squatu jsem se ptala, jak vnímají, tento prostor, který obývají, co pro ně znamená. Zajímalo mě, jaké budou jejich odpovědi, protože jsem spatřovala určitý vztah respondentů k místu – to jakým způsobem se starají o pořádek na squatu, dále, že jsou potěšeni, když jim někdo pochválí vzhled a upravenost místnosti. I když mi někteří respondenti řekli, že za nimi může přijít do místnosti kdokoliv, sami uvádějí, že ostatní lidi bez domova, kteří obývají zbytek budovy, ve své místnosti *nechtějí, protože jsou plní pupínků a vši, a proto si je dovnitř nepouští*.

Marie vnímá místo jako *prozatímní domov*, podle ní to zde, kromě Michala, nebere natrvalo nikdo. Marii několikrát přivezla na squat její dcera, ale nikdy nebyla vevnitř. Marie to odůvodňovala, že její dcera spěchala. Domnívám se, že ani jedna z nich nechtěla, aby se ukázalo, v jakých reálných podmínkách Marie žije.

Já – *Chodí tady za vámi třeba dcera na návštěvu?*

Marie – *Jako ona pro mě přijede, ale ve vnitřku ještě nebyla. Ale nebyla kvůli času, že třeba spěchala, nebo když mě přivezla, tak třeba spěchala rychle dom, nebo tak, že. A jinak ona ví, že su tady, že. Já můžu bydlet u ní, když bych chtěla, jenže nechcu.*

Později mi Marie sdělila, když jsem vedla rozhovor s Petrem o tom, že by nechtěl, aby někdo z jeho rodiny viděl, v jakých podmínkách žije, jakou reakci měla na budovu zvenku její dcera: „*Víte co vám řeknu, jak mě sem ta moje dcera stěhovala, jak tu budovu viděla, tak začala brečet a prej „mamo, to nemyslíš vážně“*“

„Je to pro nás, my třeba jsme venku, kolikrát já, Michal, Vašek, nebo aj Petr, ona byla Majka třeba u Terezky, u své dcery, a kolikrát řeknem „jdem dom“, to je takový náš domek. A návštěvy musijou klepat, to je slušnost. Jsem tam měla napsaný na dveřích: třikrát klepat, tady se nechodí do kurníku, tady se chodí do bytu, kdo neumí klepat, ať tu nechodí. A policajti: klep, klep, klep (smích). Bude mi líto, kdyby tady všechno zbourali, co s těma kočkama bude. Když jsem je vychovala od koťátka. Sama, s Michalem, že. Jako ne kvůli tomu, že by byly myši tady, já to nemám pro to. Já to mám proto, aby prostě byl život, jako aby se cítili jako fakt lidi doma, že jsou tam aj zvířata. Je to jako taková dědinka tady.“ (Zuzana)

Václav popisuje bydlení na azylovém domě jako pohodlnější, kde se může vysprchovat, podívat se na televizi, přesto si nedokáže představit, kdyby se squat zboural. Je to pro něj místo, kde má navázány vztahy, má zde kamarády.

Já – Chyběli by vám tady ti lidi, kdyby se to zbořilo?

Václav – No tak jasně, že chyběli. Říkám, já právě nevím, jak dopadnu, já taky můžu, tady skončím na tom azyláku, ale jestli to zbourajou, tak co potom?

Já – Že byste neměl kam jít?

Václav – Tak mohl bych přejít na jinou ubytovnu, ale to zas. Já jsem takovej dost pohodlnej člověk a tady už jsem si zvykl.

Já – Jako tady na squatu nebo tam na azylovém domě?

Václav – Myslím tady jako tady aj tam. Tady mám kamarády a tam mám možnost kde spát a takový. (viz. kapitola 2. 3 Squat jako vztahový prostor)

Při rozhovoru mi Petr často říkal, že tento způsob bydlení je pro něho nevyhovující, ale vzhledem k tomu, že miluje svoji přítelkyni Zuzanu a nemá finance na zaplacení bydlení pro ně oba, nemá jinou možnost, jak otázku bydlení uspokojit.

Já – Jak tady vnímáte toto místo?

Petr – Momentálně bydliště. Momentálně. Jako kdybych mohl, tak jdu odtud, jedu odtud, v momentě ze státu pryč. Ale všechno je o penězích, že jo. Všecko je o penězích. Toto je takový nouzový bydliště. Jo, to je nouze. To už je to poslední, co může být. Já vím, že bydlíjou lidi venku, jasně, jasně, ano, my máme střechu nad hlavou, samozřejmě, máme tady kamínka, teplo tady máme, to, to, to, ale je to to poslední pro člověka.

Já – *Přijde mi, že se tady k tomuto prostoru chováte hezky.*

Petr – *Tak je to naše. Kdyby mi na tom nezáleželo, tak ráno odejdu, večer přijdu, že, „dejte mi najezt“, lehnu si a spím, že. A na všechno kašlu, že. Není mi to tady prostě jedno.*

Já – *Jak se to projevuje, že vám to tady není jedno?*

Petr – *Snažím se tady o to nějak starat. Tak řeknu holkám, třeba ať uklidijou (smích), nebo kolikrát to udělám aj sám, že.*

Zuzana i Marie mi během rozhovorů řekly, že snad *jediný, kdo chce na squatu zůstat až do smrti*, je Michal. Když jsem se Michala ptala, připadalo mi, že odpovídal velmi racionálně, i když si nejsem jistá, do jaké míry byl se svými vlastními výroky ztotožněn.

Já – *Dalo by se říct, že k tomuhle místu máte nějaký vztah?*

Michal – *Ne. Su rád, že su tady, ale že bych nějaký vztah k tomu měl. Protože vím, že to tady jednou musí skončit. Takže co bych se tady na to upínal. Nějak nad tím myslel a tohle to. Vím, že stejně to tady jednou skončí. Co se na to budu nějak upínat. Prostě su tady, tak su tady, mám kde spát, neprší na mě, v zimě mě není zima, udělá se dřevo, se zatopí, uvaří.*

Michal mluví o svém lůžku a prostoru kolem něj jako o „migrační čáře“, za kterou vpustí často pouze Václava.

Michal – *Já si zalezu tam do svého koutku, já tomu říkám tam mám migrační čáru, to nikdo nepřekročí.*

Já – *A dodržují to ostatní?*

Michal – *Tak jako, to je jenom tak. Přijde Václav a sedne si, my tam sedíme spolu, dáme si vínko, pokecáme, počteme si.*

I když je vztah všech respondentů vůči prostoru – squatu kladný a oni se k tomuto místu také tak chovají, představa, že by je zde navštívil někdo z rodiny, pro ně není příjemná. Jakmile jsem pokládala otázky tohoto typu, objevovaly se odpovědi jako: „já je tady nechci“, „ta by sem v životě nešla“, „nemusí vidět, jak žiju“, „styděl bych se sám za sebe“, „já bych je sem v životě nevzal“. Domnívám se, že sami respondenti jsou si vědomi toho, jak se o svůj prostor starají, potvrzují jim to mimochodem i lidé, kteří je

na squatu navštíví, avšak pro ně je to „pořád málo“ vzhledem k mínění pro ně blízkých osob, vůči kterým mají potřebu uchovat si snad původní, lepší sebeobraz.

7.2 BEZPEČÍ V KONTEXTU PRAVIDEL A VZTAHŮ NA SQUATU

Obyvatelé squatu při rozhovorech nevyjadřovali žádný pocit zásadního nebezpečí, kterému by byli na squatu vystavováni. Vnímala jsem vztahy ve skupině tak, že oni sami se zde necítí navzájem ohrožováni. Squat není vyhledáván extrémními skupinami, a i v případě, že je navštíví policie, tyto kontakty probíhají v poklidu.

V rámci rozhovorů se respondenti často zmiňovali o tom, kdy ostatní lidé z budovy nedodržují hygienu a konzumují nadměrné množství alkoholu, které vyvolává rušení v nočních hodinách. I když se nikdo z respondentů nezmiňoval o tom, že by byl nucen provádět hygienu, nebo byl ostatními napomínán kvůli konzumaci alkoholu, myslím si, že toto nepsané pravidlo navzájem všichni ve zdravé míře dodržují a přispívá tak k obecnému pocitu bezpečí v rámci skupiny.

Zkušenosti z jiných společenství lidí bez domova, v souvislosti s alkoholem, se promítaly do rozhovorů.

Marie – *Oni většinou všichni pijou, co jsou venku.*

Já – *A tady?*

Marie – *Tady se pije normálně. Tady je večerka v devět hodin, ti když chtěou tam kecat a popíjet, tak řeknou „Zuzo, dneska prodlužujeme večerku do půl desáté“ a tak.*

Já – *Všímám si, jaký tady máte pořádek, čisto.*

Marie – *No, to je o lidech. Třeba Michal se nerad koupe, kolikrát ho musíme honit. Smrdijou mu ponožky, já na něho řvu, povídám ty seš prase. On třeba pije i ten Vašek, pije celkem dost, ale oni jsou klidní, oni se napijou a jdou spát. Prostě nevyvolávají nějaký konflikty, prostě je klid.*

Já – *Je tady nějaké pravidlo na squatu, kterého jste si všiml?*

Václav – *Tak hlavní slovo většinou má právě Zuzana.*

Já – *A poslouchají ji ostatní?*

Václav – Tak zanádváme si na ňu, ale většinou ju radši poslechnem. Jistota je jistota.

Já – A v čem je ta jistota?

Václav – No, že když ju poslechneme, tak alespoň na chvilku zavře pusy. Tak třeba jako brble, že vařit nebude a nebude a najednou vstane a začne vařit. “

Já – Když jste tady někdy byl, stalo se vám, že jste tady měl strach?

Václav – Tak tady se mi zdá, že ne. Tady ne. Takhle to tady normálně probíhá, klídek. Tady je to v klidu. Možná trošku večer, když se třeba něco oslavuje, nebo tak, tak tady bývá trošičku hlučněji, ale jinak ne.

V případě, že na squatu dojde k hádce nebo ohrožení, Zuzana vnímá oporu a bezpečí v Michalovi, který se jí zastane a pomůže jí.

Já – Koho tady máte nejraději?

Zuzana – Michala z kluků a Marušku.

Já – Z jakého důvodu?

Zuzana – Tak Maruška mně pomáhá, já jsem si ju oblíbila. A Michala? Protože je takový trouba, takovej mouchy sežerte si mě, ale zase kdyby se mi něco stalo, tak mě zase ubrání, on mě brání. Když třeba Petr je na mě zlej, je napítej, tak on ho okřikne jednou, když uslyší ještě nějaké jiné slova, tak ho chytne a profackuje ho. Dostane világoš trošku, chvilku ho vyhodíme ven.

Na další oblast, na kterou jsme s respondenty v rámci rozhovorů narazili, bylo to, jakým způsobem na squatu spolupracují, v případě, že je někdo nemocný. Domnívám se, že také pomoc druhých lidí v případě nemoci vzbuzuje pocit bezpečí a jistoty.

Já – Jak to vypadá, když je tady někdo nemocný?

Zuzana – Pomáháme si, my si všichni pomáháme. Jo, tak postarám se většinou já, čaj a tak, léky si teda musejí lidi zajistit sami. Nohy mě kolikrát chytly a pomáhali mi hodně, i kluci, třeba vařili. “ Zuzana

7.3 OTÁZKA BUDOUCNOSTI

Budoucnost, neboli co dál, v případě, že dojde ke zbourání squatu, zatím asi není pro jeho obyvatele palčivou otázkou. Z individuálních rozhovorů s respondenty vyplývá, že si s touto myšlenkou pohrávají, avšak žádné zásadní kroky nečiní. Do jaké míry je autentická výpověď Petra, který se mnou dělal rozhovor v přítomnosti své partnerky Zuzany, nemohu bohužel posoudit.

Marie mluvila o tom, že by šly bydlet společně se Zuzanou do podnájmu.

Marie – *No já mám ten vdovskej důchod, sice nic moc, ale aspoň něco. A teď vyřizuju svůj důchod a uvidíme, jak bude vysokej, a tak počítám do budoucna. Zuzka je pracovitá a všechno, tak jsem jí říkala, kašlem na chlapy a nastěhujeme se někde do podnájmu a budu to platit napůl.*

Já – *A šly byste do toho?*

Marie – *Jo. Tak proto ona vyřizuje ty peníze, taky aby ona měla nějaký. Protože jak člověk přijde o práci, tak jeden nestačí ten podnájem platit.*

Já – *Kdybyste odsud odcházela, bude se vám tady po tom stýskat?*

Marie – *Nebude.*

Já – *Ne? Ani po těch lidech?*

Marie – *Tak ty lidi, pokud budu chtít vidět, tak si s nima domluvim někde schůzku, nebo přijedu za nima, nebo tak, že. To není jako problém, žádný. Taky jsem se ke stanům byla dívat, že.*

Při rozhovoru se Zuzanou jsme narazily také na jiné možnosti, nad kterými Zuzana uvažuje. Mluvila o společném bydlení s Václavem, nebo ji napadá varianta dlouhodobé brigády. Petra do svých úvah nezahrnuje.

Já – *Dokážete si představit, že byste to tady opustila?*

Zuzana – *Víte, já někdy mám takový pocit, že už je čas.*

Já – *Čas pro co?*

Zuzana – *Čas, že lidé by se měli rozejít už. Šak kamarádi zůstanem stále, ale už by každý mohl jít svou cestou. A já už potřebuju taky klid.*

Já – *A vzala byste s sebou Petra?*

Zuzana – *Ne, to bych vzala radši Maru, aj se psem. Akorát mi bude třeba líto, že když jsme vychovávali třeba deset koťat, bude mi líto, kdyby tady všechno zbourali, co s těma kočkama bude.*

Já – *A kdyby se to tady zbouralo, co byste dělal?*

Václav – *Pokud si Michal vyřídí občanku konečně, tak to bysme klidně mohli jít na nějakou tu ubytovnu, nebo tak, jako spolu. Jenže zas by byl problém s vozíkem, že, kam ho tam dávat.“*

Já – *Bavili jste se spolu o tom, že byste šli na ubytovnu?*

Václav - *To jsme se ještě nebavili. Zatím to ještě necháme plynout.*

Já – *Přemýšlel jste nad tím, co dál, kdyby se to tady zbouralo?*

Michal – *Nevím, nevím. To přijde časem. Prostě se tady odsad' budem muset vystěhovat, odejít. Tak půjdem jinam, no.*

Já – *Šel byste takhle někam sám?*

Michal – *Tak sám jsem šel, že. Jsem neznal nikoho tady.*

Já – *A domlouval jste se už s někým tady odsud?*

Michal – *Ne, ne.*

Podle slov ostatních respondentů čeká Petra soud, kdy hrozí, že by mohl jít do vězení. Sám Petr se mi o tom nezmínil. Na otázku, jak vidí svoji budoucnost, mi odpověděl:

Petr – *Já jsem v pohodě, v klidu, že. Vyrovnanej člověk. Dá se říct vyrovnanej. I když nejsem vyrovnanej se životem, jak žiju. Momentálně ted'ka není jiná možnost. Já bych se mohl sbalit, jít na ubytovnu, nebo si sehnat podnájem, pro mě to není problém, zaplatit si podnájem, nebo to, to, to, zase ale budu bez ní (Zuzany), že. Zas budu sám.*

Já – *A takhle, když jste spolu, co vám to dává?*

Petr – *To cítím jenom já. To se těžko říká.*

I když nemohu své domněnky ničím doložit, myslím si, že Petr využívá vztah se Zuzanou jako alibi své situace, navíc kalkuluje s reálnou možností, že bude muset nastoupit výkon trestu odnětí svobody. Domnívám se, že v těchto podmínkách nemá potřebu svou situaci měnit.

8 SYNTÉZA POZNATKŮ

Z výzkumu, který jsem prováděla, shrnuji některé poznatky, které vplynuly při zkoumání této skupiny lidí bez domova na squatu.

Obyvatelé squatu jsou schopni zajišťovat si naučenými a prověřenými způsoby, často stigmatizujícími, hmotné prostředky k uspokojení základních potřeb každodenního života. Každý obyvatel se do zajištění potřeb zapojuje různými způsoby a v odlišné míře. Je to také z důvodu, že činnosti a aktivity, které souvisí se zajištěním squatu, jsou rozděleny na práce vykonávané ženami a vykonávané muži. Toto „pravidlo“ je samozřejmě narušeno v případě, kdy je potřeba výpomoci nebo zastoupení z důvodu „vyššího cíle“ – navařit, v případě nemoci některého ze skupiny nebo přemístit větší množství vyfáraných věcí na squat. I přesto se dá říci, že *živitelská role* je vyhrazena mužům, podle slov Zuzany ženy finančně přispívat nemusí, vyjma toho, že Marie ze svého příjmu nepravidelně koupí pro všechny maso, když je potřeba. Ženy tedy zajišťují „domácnost“ – vaření, úklid a topení, muži obstarávají „prostředky k chodu této domácnosti“.

„Zuzana? Vaří a topí, furt. Furt je teplo. No furt topí, ona sedí u kamen a topí. Stará se o kamna, tak je teplo. Přijdeme zmrzlí, nebo tak z venku a než bysme si museli honem zatopit sami...“ (Michal)

Zuzana - *Řekla jsem, prostě budeme žít jak rodina a nebudeme žít jako prasata. No a kluci si toho vážijou. Vidíte, teď budou řezat dřevo na večer. Tak to chodí.*

Já - *A chlapi zajišťují dřevo?*

Zuzana - *Všecko, všecko zajišťujou. Tak jsem si je naučila.*

Já – *Co vás první napadne, když řeknu Petr?*

Michal – *Petr? Ten ráno vstane, tím mě dostane z postele, protože hned udělá kávu. Dám si kávu. Každý ráno udělá kávu, prostě. On vstane a udělá kafe, nachystá, vodu dá, uvaří, ráno máme kávu udělanou, všichni teda jako, kromě Vaška, ten tam není ráno a ten kávu nepije.*

Z předešlého je čitelné, že obyvatelé squatu mají určité rituály, které jsou pro všechny důležité, jsou pro ně zdrojem určité jistoty a předvídatelnosti. I když tento model nezapadá do rozdělení rolí, poukazuje na fungování skupiny „jako rodiny“.

Muži, především Michal a Václav, vykonávají aktivity, ať už pro potřeby skupiny (fárání potravin apod.) nebo pro vlastní potřebu (získávání předmětů vhodných do sběrný za účelem koupení vína) především stigmatizovanými způsoby. Objíždějí s vozíkem svá vytipovaná místa, setkávají se také s jinými lidmi u kontejnerů. Tuto činnost by Marie, podle svých slov, nemohla dělat. Je nakloněna být nápomocna při převozu těchto věcí na squat, není pro ni však přijatelné, aby ji někdo viděl při samotném vytahování věcí z kontejneru. To, že fárání je primárně mužskou činností skupiny, jí „dovoluje“ zachovat si kladný sebeobraz.

Kladný sebeobraz a identitu si obyvatelé vytvářejí také prostřednictvím samotného squatu, fyzického prostoru, který obývají.

Tento prostor a aktivity v něm vykonávané jsou pro ně prostředkem, díky nimž se vymezují vůči většinovému pohledu na lidi bez domova a vyjadřují své postavení vzhledem k některým jiným lidem bez domova. Činnosti, které zde zastávají, jsou pro ně určité „laťky“, skrz které srovnávají a hodnotí úroveň a snaživost ostatních lidí stejného typu bydlení. (viz. kapitola 3 Člověk žijící ve squatu jakožto člověk budující si identitu)

Zuzana - No, paní vedoucí z azylového domu ona nevěděla, jak my bydlíme. A jak byly ty mrazy teď, tak přišla tady, že, a já jí říkám: pojd'te dál, nemusíte se bát, a ona: pane bože..., říkám: co je?, a ona: šak vy to tady máte hezčí, než ti kluci na azylovém domě!

Já - Byla překvapená?

Zuzana - Noo, ona: paní Zuzano...

Já - Vy jste říkal, že nepotřebujete využívat služeb charity?

Petr - Není potřeba, není potřeba, i když občas tam zajdu, napíšu si nějaký prádlo, jako víc nepotřebuju. Někteří jsou třeba líní nebo bezmocní.

Já - Připadá mi, že vy tady spolu docela spolupracujete...

Petr - *Jinak bychom nedělali nic, to bychom tady byli ve špině a ve smradu, jak jsou jiný squaty, rozumíte.*

Já - *No, někteří se myjí třeba jednou za 14 dní.*

Petr - *Tady to není takovej případ, nesmrdíme, chodíme čistě oblečení, když někam přijdu, mezi lidi, není na mě poznat, že su nějakej bezdomovec.*

(viz kapitola 2. 4 Squat jako prostor pro uspokojování potřeb)

„Všem jsem pomohla, kromě tady těch dvou (myslí lidi bez domova, kteří bydlí v té samé budově), oni starají se i nestarají, vaříjou aj nevaříjou. Tady se pravidelně vaří – i u té Petry (žena bez domova, která bydlí v blízkosti squatu s partnerem), aj tady. Tak jsem ráda, že když něco potřebujou, mají nějakej problém, tak mi to řeknou a já jim pomůžu.“ (Zuzana) (viz. kapitola 3.1 Budování identity skrz sociální vztahy)

Squat je místem soužití a kooperace, ale obdobně jako v jiném prostoru soužití v něm zůstává možnost jednotlivého člena více si „přivlastnit“ jeho určitou část. Michal si takto v prostoru squatu vymezuje území „ohraňené“ migrační čarou, jeho území.

Obývání squatu jako takové, ač jde o squat ve srovnání s jinými dobře udržovaný, může být obyvateli vnímáno jako potenciálně stigmatizující. To je vidět na příkladu Marie, která proto nezve dál svou dceru a dcera jakoby nestojí o to, být tam zvána (navíc matce podle všeho nechává otevřenou možnost nastěhovat se k ní); jistý respekt Mariina sebeobrazu jak ze strany Marie, tak její dcery, je vidět na tom, že fakt, že dcera Marii ve squatu nenavštívila, je vágně odůvodněno jejím spěchem.

Obyvatelé squatu se snaží udržet si svoji sebeúctu tak, že vedle používaných stigmatizovaných technik bezdomovství (fárání, bydlení na squatu) realizují a uskutečňují aktivity, které jsou přijímané a kladně hodnocené většinou společností. Prostřednictvím kontaktů a komunikace s jinými lidmi dochází k posilování kladného sebehodnocení a vymezení vůči jiným lidem bez domova v takových případech, kdy jsou označováni za *povaleče* apod.

I když k zajištění základních potřeb dochází stigmatizovanými způsoby, domnívám se, že tyto činnosti spoluutváří naplňování potřeb vyšších.

Ti, kteří využívají stigmatizovaných technik, jsou oceňováni ostatními na squatu – vyfáraný prášek na praní, časopisy, krémy na obličej, a díky těmto okolnostem dochází až už k přímému pocitu užitečnosti jak pro samotné „objevitele“, tak zprostředkovaně pro ostatní, kdy mohou obyvatelé squatu používat vyprané ošacení, za což jsou oceněni lidmi, v tomto případě spíše ne z bezdomovného prostředí.

„V zimě teda kluci fakt se nadřeli, fakt, musím je chválit, tu moju partu, to jsou tak pracovití lidi.“ (Zuzana)

Dalo by se také říci, že prostřednictvím stigmatizace jedněch – především mužů, dochází k uspokojování vyšších potřeb jiného, jiné. Tím, že Václav s Michalem vyfárají krémy, Marie má tak dárek pro svou dceru, která *tyto drahé krémy používá*, a Marie tak může zažít pocit vlastní užitečnosti.

Zuzana - Předminulý rok jsem jim tady dělala čerta z té pohádky, no a byli nadšení. Divadlo jsem dělala s hračkami, jsem dělala srandy, jsme se nachlámali.

Já - Takže zažijete i randu?

Zuzana - Jo, my se hodně zasmějem, i se sousedama se nasmějem, sousedy jsem vlastně naučila, aby se trochu smáli, protože jsou většinou ožralí. Je to tady takový jak na squatě, no. (viz. kapitola 3. 1 Budování identity skrz sociální vztahy)

Muži jsou Zuzanou často označováni za ty, kteří „se postarají“ a „všechno seženou“. Také tím, jak popisuje jejich trávení odpočinku spojené s popíjením vína, naznačuje jejich „plné právo“ na oddech, nárok mužů na samostatný odpočinek mimo domácnost, v „chlapské společnosti“.

Zuzana - Vašek chodí na ty práce, že, jak se dělají ty sociální práce (veřejná služba), chodí na hřbitov, Michal ho jde čekat na Lidláckej most, tam si koupíjou vínečko pěkně, přijdou dom, vykládají si, co zažili, co viděli, že.

Já - A když vaříte, tak kdo vám shání potraviny?

Zuzana - Kluci, kluci. Kluci mě shánějí všechno.

ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo charakterizovat soužití lidí bez domova ve squatu, zjistit, jaké nabízí a poskytuje sdílený squat člověku bez domova útočiště také v zajišťování jeho potřeb každodennosti. Výzkum jsem prováděla pomocí kvalitativní případové studie skupiny.

Obyvatelé squatu si zajišťují potřeby spojené s každodenním životem svými naučenými a prověřenými technikami. V rámci života na squatu se jedná o aktivity spojené se skladováním potravin, přípravou stravy, obstaráním topných prostředků, získáváním pitné vody – pro většinu z nás činnosti, nad kterými se příliš nepozastavujeme, u lidí, kteří žijí na squatu, však toto zabezpečení vypovídá o jejich schopnosti, včetně schopnosti spolupráce.

Lidé na squatu se svým aktivitám věnují každý den, i když nikdo z této skupiny nedochází do zaměstnání (kromě Václava, který provádí veřejnou službu), jejich denní harmonogram je zaměstnává obdobně. Václav s Michalem vyráží každý den na své *obchůzky*, jejichž hlavním cílem je získat prostředky, které se budou hodit pro „domácnost“, Marie se Zuzanou topí a připravují stravu pro všechny. Úkolem Petra je zajistit vodu a sehnat dříví k topení.

To, že každý vykonává činnost důležitou pro chod squatu, má za následek nejen zajištění těchto potřeb, ale udává této skupině jistotu v předvídatelnosti, určitou stabilitu, která se *na ulici* těžko hledá. Ustálená každodennost a spolupráce na squatu znamenají určitou jistotu, poskytují, vyjádřeno termínem A. Giddense, pocit ontologického bezpečí. Obyvatelé squatu si jsou vědomi toho, že se „dokážou postarat“ a „zajistit si“ vlastní potřeby. Toto uvědomění má vliv na jejich vlastní sebehodnocení a pravidla, která se odráží ve vztahu a posuzování se vůči jiným lidem bez domova, se kterými přijdou do kontaktu.

Obyvatelé squatu se vymezují oproti lidem bez domova, kteří chodí neupravení, nedbají na hygienu, příliš pijí alkohol. Toto vymezení vůči většinovému pohledu na lidi bez domova probíhá také prostřednictvím prostoru a aktivit v něm vykonávaných – úklidem squatu, pravidelným vařením vyjadřují své postavení vůči lidem jiným lidem bez

domova. Činnosti, které zde zastávají, jsou pro ně určité „laťky“, skrz které srovnávají a hodnotí úroveň a snaživost ostatních lidí stejného typu bydlení.

Zachování kladného sebeobrazu u lidí bez domova předpokládá, že je však s tímto prostorem nebudou spojovat lidé z jejich rodin. I když se na squatu odehrávají jejich vlastní životní příběhy, ve kterých hrají „významné role“, nejsou natolik „prestižní“, aby je mohli dát na obdiv také, pravděpodobně pro ně, významným osobám.

Squat je také místem, kde má svůj „prostor“ také Václav. I když Václav bydlí na azylovém domě, prostorem, kde se realizuje a který sdílí s lidmi, kteří ho vnímají, berou, nezradí, je pro něj squat.

Obyvatelé squatu a Václav mě, díky svému času a *prostoru*, obohatili o cenné a zajímavé poznatky a jsem ráda, že prostřednictvím této práce je mohu „poslat dál“. Prostředí squatů zůstává veřejnosti skryto, společnost se setkává především s „viditelnými“ projevy bezdomovství, a proto doufám, že prací přináším také tento, jiný pohled – pohled na skupinu lidí bez domova, která si i přesto, že žije, pro mnohé z nás, v nepřijatelném a nouzovém bydlení, snaží zajistit a zachovat prostřednictvím kooperace a součinnosti jejích obyvatel určitou životní úroveň.

LITERATURA

- Barták, M. (2004). *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I*. Kostelec nad černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Fitzpatrick, S. Kemp, P. a Klinker, S. (2004). *Bezdomovství: přehled výsledků výzkumu z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy: SV.
- Hayes, N. (2011). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hradecká, V. Hradecký, I. (1996). *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.
- Hradecký, I. (2005). *Profily bezdomovství v České republice: Proč spí lidé venku a kdo jsou tyto lidé*. Praha: Tematická zpráva 2005 zpracovaná pro Evropskou observatoř bezdomovství.
- Hradecký, I. (2006). *Národní zpráva o bezdomovství v České republice 2006 politická část*. Praha.
- Hradecký, I. (2007). *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje.
- Kaufmann, J.-C. (2006). *L'entretien compréhensif*. Paris: Armand Colin.
- Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P. (2004). *Bezdomovectví v hlavním městě Praze*. Praha: Městské centrum sociálních služeb a prevence oddělení analýz a vzdělávání.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Pavelková, J. (2007). *Problematika lidí v nouzi*. Praha: UK – Pedagogická fakulta.
- Průdková, T. Novotný, P. (2008). *Bezdomovectví*. Praha: Triton.

Prameny

Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu

Články v časopisech

Holpuch, P. (2011). Bezdomovectví jako přístup k životu. *Biograf* (54): 112 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v5401>.

Matoušek, P. (2004). Výzkumník v nebezpečném prostředí. *Biograf* (35): 80 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v3504>.

- Osborne, E. R. (2002). I may be homeless, but I'm not helpless: The costs and benefits of identifying with homelessness. *Self and Identity*, 1 (1): 43 – 52.
- Pavelková, J. (2006). Problematika žebráků a bezdomovců. *Speciální pedagogika*, roč. 16, č. 3, 150 – 155.
- Pleace, N. (1998). Single Homelessness as Social Exclusion: The Unique and the Extreme. *Social Policy & Administration*, Vol. 32, No. 1, pp. 46–59.
- Radimská, R. (2003). Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Françoise de Singlyho. *Sociologický časopis*, Vol. 39, No. 5.
- Singly, F. (2009). Mít vlastní pokoj. Ke vztahu mezi prostorem a osobní identitou. *Sociální studia*, roč. 6, 13 – 22.
- Šivlová, K. Mikulášek, O. (2011). Realita? Fikce? – Příběh! *Sborník z konference Jak se žije na ulici – zjevné bezdomovectví*, 17 – 30.

Internetové zdroje

- Feansa [on-line]. Dostupné 20. 11. 2011 z <http://www.feantsa.org/>
- Hejnal (2010): Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců [on-line].
Dostupné 15. 12. 2011 z <http://antropologie.zcu.cz/etnografie-extremni-chudoby-teoreticke-a-empiricke-implikace-vyzkumu-bezdomovcu>
- Hradecký (2009): Lidé bez domova, bezdomovci [on-line]. Dostupné 12. 12. 2011 z <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2010051706>
- Squatting v České republice [on-line]. Dostupné 21. 12. 2011 z <http://www.my-sites.com/squatting/>
- (2006): Opilý mladík ukopal bezdomovkyni, dostal definitivně devět let [on-line]. Dostupné 5. 1. 2012 z <http://aktualne.centrum.cz/domaci/clanek.phtml?id=85698> 21. února 2006

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 - Pyramida potřeb podle Maslowa.

Obrázek 2 – Upravená pyramida potřeb v kontextu squatu.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: ETHOS Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR

Bezdomovství, sociální vyloučení spojené s absencí bydlení, je jedním z problémů, kterého se týká Strategie sociální ochrany a začleňování EU. Prevence bezdomovství a reintegrace osob bez domova jsou otázkami, které vyžadují dobré pochopení procesů a mechanismů, které vedou do situací absence nebo ztráty domova.

FEANTSA (Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci) vytvořila typologii bezdomovství a vyloučení z bydlení, nazvanou ETHOS.

Typologie ETHOS vychází z principu, že pojetí domova lze chápat ve třech oblastech, jejichž absence může vést k bezdomovství. Mít domov může být chápáno jako: mít přiměřené bydlení, které může osoba a její rodina výlučně

užívat (fyzická oblast); mít prostor pro vlastní soukromí s možností sociálních vztahů (sociální oblast); mít právní důvod k užívání (právní oblast). Z toho vyplývají čtyři formy vyloučení z bydlení: bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení, nevyhovující bydlení – všechny tyto situace ukazují na absenci bydlení. ETHOS tedy dělí osoby bez domova podle jejich životní situace nebo situace jejich bydlení. Tyto konceptní kategorie se dále dělí na 13 operačních (pracovních) kategorií, v rámci realizovaného národního projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR byl vytvořen soubor národních subkategorií. Typologie tak může být využita pro monitoring bezdomovství, pro vytváření politik a jejich rozvoj a vyhodnocování.

Koncepční kategorie	Operační kategorie	Životní situace	Generická (druhová) definice	Národní subkategorie	*
BEZ STŘECHY	1 Osoby přežívající venku	1.1 Veřejné prostory nebo venku (na ulici)	Osoby přežívající na ulici nebo ve veřejně přístupných prostorách bez možnosti ubytování	1.1.1 Osoby spící venku (např. ulice, pod mostem, nádraží, letiště, veřejné dopravní prostředky, kanály, leskyně, odstavené vany, stany, garáže, přádelny, sklepy a půdy domů, vraky aut)	b
		2 Osoby v noclehárně	Osoby bez obvyklého bydliště, které využívají nízkoprahové noclehárny	2.1.1 Osoby v nízkoprahové noclehárně 2.1.2 Osoby sezonně užívající k přeměňování prostory zařízení bez lůžek	b b
	3 Osoby v ubytovnách pro bezdomovce	3.1 Azylový dům pro bezdomovce	2.1 Noclehárna	Osoby v azylových domech s krátkodobým ubytováním	2.1.1 Osoby v nízkoprahové noclehárně
3.1.1 Muži v azylovém domě					b
3.1.2 Ženy v azylovém domě					b
3.2 Přechodná ubytovna		3.1 Azylový dům pro bezdomovce	2.1 Noclehárna	3.1.3 Matky s dětmi v azylovém domě	b
				3.1.4 Otcové s dětmi v azylovém domě	b
				3.1.5 Úplně rodiny v azylovém domě	b
3.3 Přechodné podporované ubytování	3.1 Azylový dům pro bezdomovce	2.1 Noclehárna	3.1.6 Osoby v domě na půli cesty	b	
			3.2.1 Osoby ve veřejné komerční ubytovně (nemají jinou možnost bydlení)	b	
4 Osoby v pobytových zařízeních pro ženy	4.1 Pobytové zařízení pro ženy	4.1 Pobytové zařízení pro ženy	Ženy ubytované krátkodobě v zařízeních z důvodu ohrožení domácím násilím	3.2.2 Osoby v přístěší po vystěhování z bytu	b
				3.3.1 Bydlení s podporou výslovně určené pro bezdomovce neexistuje	a
				4.1.1 Ženy ohrožené domácím násilím pobývající na skryté adrese	a
				4.1.2 Ženy ohrožené domácím násilím pobývající v azylovém domě	a
				5.1.1 Zadatelé o azyl v azylových zařízeních	a
				5.2.1 Migrující pracovníci – cílníci ve veřejné komerční ubytovně (nemají jinou možnost bydlení)	a
				6.1.1 Osoby před opuštěním věznice	a
				6.2.1 Osoby před opuštěním zdravotnického zařízení	a
				6.3.1 Osoby před opuštěním dětské instituce	a
				6.3.2 Osoby před opuštěním péčovské péče	a
7 Uživatelé dlouhodobější podpory	7.1 Pobytová péče pro starší bezdomovce	7.1 Pobytová péče pro starší bezdomovce	Dlouhodobě bydlení s podporou pro bývalé bezdomovce	7.1.1 Muži a ženy v seniorském věku nebo invalidé dlouhodobě ubytované v azylovém domě	b
				7.2.1 Bydlení s podporou výslovně určené pro bezdomovce neexistuje	a

* Použité zkratky v posledním sloupci – Stupeň ohrožení: a – ohrožené osoby, b – bezdomovci

Koncepční kategorie	Operační kategorie	Životní situace	Generická (druhová) definice	Národní subkategorie	*	
NEJISTÉ BYDLENÍ	Osoby žijící v nejistém bydlení	8.1	Přechodné bydlení u příbuzných nebo přátel	8.1.1	Osoby přechodně bydlící u příbuzných nebo přátel (nemají jinou možnost bydlení)	a
		8.2	Bydlení bez právního nároku	8.1.2	Osoby v podnájem (nemají jinou možnost bydlení)	a
		8.3	Nezákonné obsazení pozemku	8.2.1	Osoby bydlící v bytě bez právního důvodu	a
9	Osoby ohrožené vystěhováním	9.1	Vypověď z nájemního bytu	8.2.2	Osoby v nezákonné obsazení budově	b
		9.2	Ztráta vlastnictví bytu	8.3.1	Osoby na nezákonně obsazeném pozemku (zahradě, kolonie, zeměděj)	b
10	Osoby ohrožené domácími násilím	10.1	Policejné zaznamenání domácí násilí	9.1.1	Osoby, které dostaly vypověď z nájemního bytu	a
		10.2	Ztráta vlastnictví bytu	9.2.1	Osoby ohrožené vystěhováním z vlastního bytu	a
NEVYHOVUJÍCÍ BYDLENÍ	Osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách	11.1	Mobilní bydli	10.1.1	Osoby ohrožené domácími násilím – policejné zaznamenané případy – oběti	a
		11.2	Neobvyklá stavba	11.1.1	Osoby žijící v mobilním bydli, např. maringotka, karavan, hausbót (nemají jinou možnost bydlení)	a
		11.3	Provizorní stavba	11.2.1	Osoby žijící v budově, která není určena k bydlení, např. osoby žijící na pracovišti, v zahradních chatkách se souhlasem majitele	a
12	Osoby žijící v nevhodném bydlení	12.1	Obydlené neobyvatelné byty	11.3.1	Osoby žijící v provizorních stavbách nebo v budovách např. bez kolaudace	a
		13.1	Nejvyšší národní norma dehňující přelidnění	12.1.1	Osoby žijící v nevhodném objektu – obydlí se stalo nezpůsobilým k obývání (dřívě mohlo být obyvatelné)	a
13	Osoby žijící v přelidněném bytě	13.1	Definované jako překračující nejvyšší normu podle rozměru nebo počtu místnosti	13.1.1	Osoby žijící v přelidněných bytech	a

* Použitá zkratky v posledním sloupci – Stupeň ohrožení: a – ohrožené osoby, b – bezdomovci

FEANTSA is supported financially by the European Commission. The views expressed herein are those of the author(s) and the Commission is not responsible for any use that may be made of the information contained herein.

FEANTSA

European Federation of National Associations Working with the Homeless AISBL
Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri AISBL

194, Chaussée de Louvain ■ 1210 Brussels ■ Belgium ■ Tel.: +32 2 538 66 69 ■ Fax: +32 2 539 41 74 ■ ethos@feantsa.org ■ www.feantsa.org

CZ